

NECROPOLA SCITICĂ DE LA OZD

VALENTIN VASILIEV și ANDREI ZRINYI

Satul Ozd (com. Bichiș, jud. Mureș) aflat la cca. 18 km SSE de Luduș, e situat în zona deluroasă dintre valea Mureșului și Tîrnaveilor, într-o mică depresiune, la izvoarele piriului Ozdului, denumit de localnici și piriul Cînepii.¹ Spre nord și nord-est depresiunea e dominată de un greabăn de deal, înalt și prelung, cu pante abrupte. Punctul cel mai înalt (cota 545 m) e denumit de localnici „Piscul Deagului” (vezi pl. 1). Pe panta de ESE a acestui deal, la cca. 200—220 m de cotă, în preajma locului unde actualmente se află implantat un stîlp al liniei de înaltă tensiune, au fost descoperite incidental, prin anii 1938—1939, două morminte scitice.² În anul 1965 au fost executate cîteva sondaje pe teritoriul localității.³ Efectuîndu-se cu această ocazie o perieghză, pe locul unde fuseseră descoperite cele două morminte, a fost identificat un al treilea mormînt, atins și în mare parte distrus de groapa săpată pentru fundația unuia din picioarele stîlpului de înaltă tensiune. (vezi pl. II și III/a). Odată cu dezvelirea resturilor acestui mormînt, s-au trasat trei secțiuni, fiind identificat și al patrulea mormînt. Cercetările din anii 1966 și 1968, au dus la descoperirea altor

- 1 Depresiunea a oferit condiții prielnice de locuit, fapt dovedit de bogatele urme arheologice de pe teritoriul localității, aparținînd diferitelor culturi și epoci istorice. Bibliografia mai veche în *ErdRep.* p. 215, nr. 74 și *Repertoriul arheologic al României*, ms., la Institutul de istorie și arheologie Cluj. Pentru descoperiri și mențiuni mai recente vezi: N. Vlăsa, în *ActaMN*, II, 1965, p. 25, n. 9; D. Protase, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 507; A. Zrinyi, în *Studii și Materiale*, II, Tg. Mureș, 1967, p. 63 și urm., pl. XLVI. Unele informații utile de topografie arheologică dă și scriitorul, originar din Ozd, Horváth István (în cartea sa *Magyarózd története* — Turnul Ozdului — Cluj, 1971, p. 9—17) care, în decursul anilor, a salvat diferite materiale culese de pe teritoriul localității (mai ales ceramică), donate azi în bună parte Muz. județean Tg. Mureș.
- 2 Din această descoperire, necunoscută în literatura de specialitate, s-a păstrat doar un inel de buclă (fragmentar) cu capete conice, ajuns în colecția Muz. de istorie din Cluj (nr. Inv. VI, 7764—7764/b; donație I. Horváth). Locul celor două morminte (vezi planul necropolei, pl. II) a fost stabilit cu aproximație în 1965, după indicațiile lui Andrei Seres din Ozd, care a relatat că mormintele erau de înmușcătură și că se aflau în ele și alte obiecte, printre care și vase de lut.
- 3 Cercetările s-au efectuat pe terasele din dreapta piriului Ozdului, imediat la est de sat, fiind descoperite locuințe de tip Petrești, ceramică hallstatiană timpurie și urme de locuire din epoca romană, răvășite de plug. Materialele descoperite, încă inedite, se află la Muz. Tg. Mureș. La cercetările din 1965 au participat semnatarii prezentei lucrări și D. Protase.

zece morminte, situate oarecum grupat, lângă stilpul de înaltă tensiune, spre vest, sud-vest, și est de acesta. Datorită configurației terenului și eroziunilor puternice ale solului (care au afectat și unele morminte descoperite, de exemplu nr. 7 și 12) am continuat investigațiile mai ales la sud-est și nord-vest de mormintele cercetate. În ambele direcții, pe singura terasă mai puțin erodată, au fost executate un număr de secțiuni, cercetându-se terenul pe o distanță de 22 m dincolo de mormintele 7, 13 și respectiv 12, 14 (vezi planul necropolei, pl. II). Secțiunile practicate în aceste direcții, ca și cele săpate pe terasele alăturate (dar necuprinse în plan din motive de spațiu) dovedindu-se sterile, am considerat că cercetarea necropolei poate fi încheiată, neexcluzându-se însă posibilitatea existenței unor morminte izolate, amplasate la distanțe mari de grupul principal și de aceea greu de reperat. Presupunerea s-a confirmat în septembrie 1970 și aprilie 1971, când ploile torențiale și puternicile eroziuni provocate au scos la iveală alte două morminte. Mormintul nr. 15, situat la 27 m sud-est de mormintul nr. 7 și mormintul 16, aflat la apreciabila distanță de 62 m spre nord de mormintul nr. 12. Deci pe „Virful Deagului” sînt atestate 16 morminte. Patru, respectiv mormintele 1—2 și 15—16, constituie descoperiri fortuite, iar 12 provin din cercetări sistematice, unul din acestea, mormintul nr. 3, fiind parțial distrus de lucrări anterioare începerii cercetărilor.

Problemele pe care le ridică necropola de la Ozd sînt, în linii mari, aceleași cu ale altor necropole scitice din Transilvania. Unele din aceste probleme au fost, în ultimul timp, destul de pe larg și profund analizate (în special cu ocazia publicării cercetărilor în necropolele de la Ciunbrud și Blaj), primind soluții de rezolvare adecvate stadiului actual de cercetare. Cu toate acestea rămîn destule aspecte care-și așteaptă încă soluționarea. Și în lucrarea de față (de fapt o monografie a necropolei de la Ozd) ne propunem să abordăm unele din acele aspecte care, dintr-un motiv sau altul, nu au constituit pînă acum obiectul unor preocupări mai ample. Pentru a porni de la un material concret, vom începe cu prezentarea descoperirilor, pe morminte, urmînd să analizăm apoi fiecare categorie de inventar, aspectele legate de rit și ritual, ca și problemele ce se pun în legătură cu prezența faciesului etno-cultural scitic în Transilvania.

DESCRIEREA MORMINTELOR⁴

Mormintele 1 și 2. Despre acestea se știe doar că erau de înjumătăție, singura dovadă materială fiind inelul de buclă fragmentar păstrat în Muz. Cluj (vezi pl. X/1 și nota 2).

Mormintul nr. 3 (pl. III/a). A fost identificat datorită fragmentelor ceramice aflate în pămîntul scos din groapa săpată pentru implan-

⁴ Menționăm că în planșe vasele de lut sînt redată la scara 1:4, iar inventarul metalic (de bronz și fier) este redat la scara 1:1.

tarea piciorului de nord-vest al stîlpului de înaltă tensiune, care a deranjat și răvășit în mare parte mormintul. Scheletul se afla pe spate, întins, la adîncimea de 0,23 m, orientat est-vest,⁵ partea superioară și craniul fiind distruse. Conturul gropii numai parțial precizat.

Inventarul. Lîngă craniul distrus se aflau fragmente ceramice din care s-a reconstituit o ceașcă tronconică cu toartă supraînălțată ($\bar{I}=7,2$ cm ; diam. gurii=12,4 cm ; diam. fund=6,8 cm. ; pl. X/3) și o oală bitronconică cu patru proeminențe ($\bar{I}=29$ cm. ; diam max.=27 cm ; diam. fund=14 cm ; pl. X/2). În stînga bazinului se aflau două săgeți de bronz : una piramidală cu trei muchii, a doua în formă de frunză, cu spin (pl. X/4—5). Mormintul aparținea unui războinic, curbura accentuată a femurelor indicînd probabil practicarea călăriei de la o vîrstă fragedă.⁶

Mormintul nr. 4 (pl. III/b). Înhumatie. Adîncimea de depunere 0,37 m. Groapă cu colțurile rotunjite, mai lată în dreptul picioarelor. Scheletul, destul de bine păstrat, se afla pe spate, în poziție întinsă și orientat SE—NV.

Inventarul. Strachină cu buza invazată, cu patru butoni. Pastă cu nisip, ardere potrivită, culoare brun-negricioasă. Se afla lîngă femurul stîng (dimensiuni : $\bar{I}=11,6$ cm ; diam. gurii=24,5 cm ; diam. fund=9,6 cm ; pl. X/7). Vas bitronconic. Pastă cu nisip, ardere slabă, culoare brun-cărămizie. Se afla lîngă laba piciorului stîng (dimensiuni : $\bar{I}=28,5$ cm ; diam. gurii=17 cm ; diam. fund=13,6 cm ; pl. X/6). Cuțit curb de fier, aflat lîngă genunchiul stîng (lungimea 16 cm ; pl. X/8). În strachină s-a aflat o tibie de ovine din ofranda de carne.^{6a} În stînga craniului și deasupra bazinului au apărut pigmenți de cărbune. Analiza osteologică și lipsa podoabelor arată că mormintul este al unui bărbat. Vîrsta aproximativă 25 ani.

Mormintul nr. 5 (pl. IV/a). Înhumatie. Adîncimea de depunere 0,35 m. Groapă cu colțurile rotunjite, mai lată în dreptul picioarelor. Scheletul se afla pe spate, întins, orientat est-vest, majoritatea oaselor fiind rupte și parțial dislocate, datorită utilajelor grele cu care s-a lucrat la instalarea liniei de înaltă tensiune, explicația fiind valabilă și în cazul altor morminte. Mina stîngă era așezată pe bazin.

Inventarul. Vas alungit cu buza dreaptă, cu șase butoni aplicați. Pastă cu nisip, ardere slabă, culoare roșcată. Se afla la 26 cm de laba piciorului drept (dimensiuni : $\bar{I}=26,5$ cm ; diam. gurii=17 cm ; diam.

5 Precizăm că la orientarea schelelelor primul punct cardinal menționat indică totdeauna poziția capului.

6 Materialul osteologic a fost depus la catedra de Anatomie a I.M.F. Cluj și va fi prelucrat de dr. H. Roth. Din păcate studiul antropologic întîrzie, lipsindu-ne de date și concluzii care ar fi fost utile pentru interpretările noastre. De aceea aprecierile în legătură cu problemele antropologice se limitează la aspecte generale și trebuie luate cu un coeficient de probabilitate.

6/a Determinarea oaselor de animale, din ofranda de carne depusă ritual în morminte, a fost făcută de conf. univ. Paul Geoeroceanu de la catedra de Anatomie comparativă a facultății de Medicină veterinară a Institutului agronomic „Dr. P. Groza” din Cluj. Autorii își îndeplinesc aici o plăcută datorie, mulțumind și pe această cale conferențiarului Paul Geoeroceanu pentru amabilitate, determinările D-sale permițindu-ne cîteva constatări interesante din punct de vedere istoric.

fund=10,6 cm ; pl. XI/1). Lingă acest vas se aflau fragmente ceramice din care a fost reconstituit un vas borcan miniatural cu profilul ușor curbat spre interior. Pastă cu nisip, ardere slabă, culoare roșie-brună (dimensiuni : $\bar{I}$ =cca. 7,5 cm ; diam. max.=7,8 cm ; diam. fund=4,8 cm ; pl. XI/2). Deasupra bazinului se aflau câteva granule cilindrice de os care s-au descompus. O diafiză de femur, diafiză tibie, fragment de femur și ilium (toate de bovine) provenind din ofranda de carne, se aflau lingă femurul drept și între femurele defunctului. În stînga bazinului s-au găsit câteva cochilii de scoici *Unio Pictorum*. Analiza osteologică și lipsa podoabelor arată că mormîntul era al unui bărbat. Vîrsta cca. 35 ani.

Mormîntul nr. 6 (pl. IV/b). Înhumatie. Adîncimea de depunere 0,30 m. Conturul gropii slab conturat. Din schelet s-au păstrat doar o parte din oasele lungi și craniu. Orientarea este NV-SE. Adîncimea mică de depunere și vîrsta fragedă au favorizat descompunerea accentuată a scheletului. După schelet și inventar mormîntul era al unei fetițe de cca. 6 ani. Menționăm curbura curioasă și lungimea redusă a femurului stîng, care ar putea indica o fractură a osului prost sudată sau, poate, un fenomen de rahitism (în orice caz o malformație vizibilă).

Inventarul. Este mai bogat și variat decît al unor morminte de adulți. În dreapta craniului se aflau două vase mici (în stare fragmentară) din pastă cu nisip, slab arse, de culoare cărămizie-brună. Primul (pl. XI/3) are $\bar{I}$ =cca. 10,4 cm ; diam. max.=15,2 cm ; diam. fund=10,8 cm. Al doilea (pl. XI/4) are $\bar{I}$ =8,8 cm ; diam. max.=12 cm ; diam. fund=7,2 cm. Alte fragmente ceramice (probabil de la un vas miniatural, care însă n-a putut fi întregit) se aflau în dreapta bazinului. În jurul gîtului s-au găsit patru cochilii kauri perforate, probabil dintr-un șirag (pl. XI/6—9). Două inele de buclă din bronz se aflau, unul (pl. XI/11) în dreptul bărbiei, sub o cochilie kauri, al doilea (pl. XI/10) sub craniu. Lingă capătul superior al femurului drept au fost descoperite trei mărgelile tronconice din caolin, cu ușoare caneluri longitudinale (două fiind în stare fragmentară nerecuperabile ; pl. XI/5). Cinci fragmente de saltaleoni din bronz (două aflate după ridicarea inventarului nu sînt cuprinse în plan ; pl. XI/14—18), toate constituind probabil un șirag-brătară, se aflau la încheietura mîinii drepte. Într-o poziție analogă, dar la capătul femurului stîng, se aflau două veriși de bronz, una din ele avînd patru proeminente aplatizate (pl. XI/12—13). Sub aceste veriși s-a găsit o lamă de fier (probabil cuțit) foarte puternic oxidată și degradată (lungimea=11,8 cm ; pl. XI/21). La diferite distanțe de femurul drept se aflau : un cuțitaș din fier, curb (lung de 9 cm ; pl. XI/20) și un saltaleon (lung de 7,8 cm ; pl. XI/19). În fine, în dreapta bazinului, lingă fragmentele ceramice provenite dintr-un vas miniatural, amintit mai sus, se afla un fragment de humerus de iepure din ofranda de carne.

Mormintul nr. 7 (pl. V/a). Înhumăție. Adâncimea actuală a gropii, în dreptul craniului, 0,22 m. Datorită adâncimii mici și a eroziunii, solului, din schelet s-a păstrat doar partea superioară, pe o lungime de 0,91 m, restul fiind spălat de ape. Era culcat pe spate și orientat aproximativ vest-est.

Inventarul se reduce la un astragal de bovideu tânăr, aflat lângă brațul drept și un fragment dintr-un obiect de fier nedeterminabil. aflat lângă torace. Lipsa podoabelor pare să arate că mormintul aparținea unui bărbat.

Mormintul nr. 8 (pl. V/b și IX/a). Înhumăție. Adâncimea de depunere 0,32 m. Groapă cu colțurile rotunjite. Scheletul, foarte friabil și în parte descompus, se afla pe spate, puțin aplecat spre dreapta, cu picioarele ușor îndoite în aceeași direcție. Brațele erau întinse pe lângă corp. Orientarea NV-SE.

Inventarul. Vas bitronconic cu patru proeminente sub diametrul maxim. Pastă cu nisip, ardere slabă, culoare brun-roșcată. Se afla lângă brațul drept (dimensiuni: $\bar{I}=29$ cm; diam. gurii=17,6 cm; diam. fund=11 cm; pl. XII/1). Strachină invazată cu cinci butoni. Pastă cu nisip, ardere potrivită, culoare brun-negricioasă. Se afla lângă antebrațul drept (dimensiuni: $\bar{I}=10$ cm; diam. max.=25,5 cm; diam. fund=8,6 cm; pl. XII/2). Ceașcă tronconică cu toartă suprainălțată. Pastă cu nisip, ardere bună, culoare brun-cenușie. Se afla în dreapta craniului (dimensiuni: $\bar{I}=7$ cm; diam. gurii=13,6 cm; diam. fund=6,8 cm; pl. XII/3). Patrusprezece cochilii kauri se aflau în dreapta calotei craniene. După dispunere par să provină de la o salbă purtată în păr. Un alt exemplar se afla în stînga mandibulei (pl. V/b; pl. IX/a și pl. XIII/1—15). Sub și în jurul cochiliilor kauri, lângă calotă, precum și în jurul gîtului, s-au aflat cca 350 mărgeluțe mici, din pastă caolinoasă (cu diametrul de 3—4 mm; pl. XII/5) foarte friabile, majoritatea celor recuperate fiind în stare fragmentară. La demontarea mormintului s-a găsit, sub mandibulă, o mărgică de pastă sticloasă, verzuie-albăstrie (pl. XII/4). Două inele de buclă din bronz, cu capete conice, erau dispuse de o parte și alta a craniului, în dreptul orificiilor urechilor (pl. XII/6—7). Patru verigi de fier, corodate și fragmentare, se aflau între femure (pl. XII/9—12). Sub verigi se afla o plăcuță de fier care n-a putut fi recuperată. La restaurare, în strachină s-a găsit un cuțitaș curbat de fier, puternic degradat (lungimea 7,5 cm; pl. XII/8). Între femure și bazin s-a aflat un fragment de tibie de ovină, iar în strachină fragmente de coaste de ovină. În zona bazinului și antebrațului drept a fost sesizată o pigmenție fină de ocru galben. Mormintul aparține unei femei adulte.

Mormintul nr. 9 (pl. VI/a și IX/b). Înhumăție. Adâncimea de depunere 0,28 m. Groapă ovală, mai lată în dreptul umerilor. Scheletul, în parte descompus, era așezat pe spate, ușor curbat spre stînga, cu miinile întinse. Orientarea NV-SE.

Inventarul. Vas bitronconic cu opt proeminențe dispuse în două șiruri, cite patru, sub și deasupra diametrului maxim. Pastă cu nisip, ardere bună, culoare sur-negricioasă. Era depus lângă brațul drept, (dimensiuni : $\hat{I}=30$ cm ; diam. gurii=20,5 cm ; diam. fund=11,5 cm ; pl. XIII/18). Ceașcă tronconică cu toartă suprainălțată. Pastă cu nisip, ardere bună, culoare brun-negricioasă. Era așezată cu gura în jos, peste humerusul drept (dimensiuni : $\hat{I}=8,5$ cm ; diam. gurii=12 cm ; diam. fund=5,4 cm ; pl. XIII/21). În dreptul timplelor erau două inele de buclă din bronz, cu secțiunea semirodună și cu capetele suprapuse (diametrul=5,8 cm ; pl. XIII/16—17). Sub bărbie s-au descoperit opt mărgelile întregi (pl. XIII/19) și patru fragmentare, din pastă sticloasă de culoare galben-verzuie și o mărgică de chihlimbar (pl. XIII/20). Pe și în jurul calotei craniene s-au aflat 22 cochilii kauri, toate perforate, așezate în majoritate perechi, cu sutura în sus (pl. XIV/1—22). Ca și în cazul mormintului precedent, dispunerea lor arată că provin dintr-o salbă purtată la gît (sau diademă prinsă în păr ; vezi pl. IX/b). În jurul cochiliilor kauri și a craniului s-au aflat cca. 120 mărgeluțe de caolin (pl. XIV/24), trei din acestea fiind de culoare închisă (pl. XIV/23). Lângă vasul bitronconic se afla un fragment de tibie de ovină provenită din ofranda de carne și un incisiv de iepure. În jurul bazinului și femurelor ca și în pământul de deasupra lor se aflau pigmenți de cărbune. Mormintul era al unei femei adulte.

Mormintul nr. 10 (pl. VI/b și IX/d). Înhumatie. Adâncimea de depunere, 0,40 m. Groapă ovală, clar conturată. Scheletul, foarte friabil, era așezat pe spate, în poziție întinsă, ușor curbat spre stînga. Orientarea NV-SE.

Inventarul. În dreapta craniului s-au aflat trei mărgelile de pastă sticloasă, de culoare gălbuie-verzuie (pl. XIV/25—27) și cca. 40 mărgeluțe de caolin, majoritatea fragmentare, câteva aflîndu-se și deasupra occipitalului drept (pl. XIV/29). Sub maxilarul inferior s-a descoperit o faleră de bronz (diametrul de 2,4 cm ; pl. XIV/28). După schelet și inventar, mormintul este al unei femei adulte.

Mormintul nr. 11 (pl. VII/a și IX/e). Înhumatie. Adâncimea de depunere 0,78 m. Groapă perfect conturată, cu colțurile rotunjite. Scheletul era așezat pe spate, în poziție întinsă. Mina stingă era îndoită din cot, încheietura aflîndu-se parțial sub bazin. Orientarea NNV-SSE.

Inventarul. Strachină invazată cu patru butoni. Pastă cu nisip, ardere potrivită, culoare brun-cenușie. Se afla lângă genunchiul drept (dimensiuni : $\hat{I}=13,2$ cm ; diam. gurii=20,5 cm ; diam. fund=10 cm ; pl. XIV/30). Saltaleon din bronz aflat deasupra încheieturii mîinii drepte (lungimea=3,6 cm ; pl. XIV/31). Verigă de fier aflată parțial sub partea stingă a bazinului (diametrul=3,7 cm ; pl. XIV/32). Un cuțitaș curb de fier (lungimea=11 cm ; pl. XIV/33) și coaste de oaie din ofranda de carne erau așezate în strachină. Un alt os de ofrandă (femur de oaie) se afla între strachină și mina dreaptă. Mormint de femeie adultă.

Mormintul nr. 12. La numai 12 cm de suprafața actuală a solului (în acest loc foarte puternic erodat) a apărut o strachină fragmentară. Caseta deschisă a scos la iveală urme abia perceptibile din scheletul unui copil (probabil sugar) complet descompus, sesizat doar prin câteva ușoare nuanțe în pământul galben. Scheletul fiind complet descompus, iar conturul gropii neprecizabil, orientarea nu s-a putut stabili.

Inventarul. Strachină invazată cu patru butoni. Pastă cu nisip, ardere slabă, culoare brun-negriceasă (dimensiuni: $\bar{I}=9,2$ cm; diam. max.=24,5 cm; diam. fund=9,5 cm; pl. XV/1). Saltaleon din bronz (pl. XV/2). Probabil mormint de fetiță.

Mormintul nr. 13 (pl. VII/b). Înhumatie. Adîncimea de depunere 0,34 m. Groapă cu colțurile ovale. Menționăm că în dreapta scheletului groapa era mai puțin adîncită, formînd un fel de prag pe care erau așezate vasele depuse în mormint. Scheletul, relativ bine păstrat (cu excepția craniului) era întins pe spate, cu brațul stîng ușor îndoit din cot. Orientarea vest-est.

Inventarul. Strachină invazată cu patru butoni. Pastă cu nisip, ardere potrivită, culoare brun-roșcată. Se afla la 10 cm de brațul drept (dimensiuni: $\bar{I}=11$ cm; diam. max.=23 cm; diam. fund=11,6 cm; pl. XV/4). Cească tronconică cu toartă supraînălțată. Pastă cu nisip, ardere bună, culoare brun-roșcată. Se afla lingă antebrațul drept (dimensiuni: $\bar{I}=6,4$ cm; diam. gurii=12,5 cm; diam. fund=6 cm; pl. XV/3). Văscior cu buza ușor evazată. Pastă cu nisip, ardere slabă, culoare brun-roșcată. Se afla parțial sub ceașcă (dimensiuni: $\bar{I}=8,6$ cm, diam. gurii=8,8 cm; diam. fund=5,6 cm; pl. XV/5). În stînga calotei craniene și a maxilarului se aflau 11 cochilii kauri (pl. XV/7—17). Pe aceeași parte, precum și pe calotă, au fost identificate cca. 30 mărgeluțe de caloin, majoritatea descompuse, fiind recuperate doar 8 bucăți (pl. XV/6). Un fragment de tibie și un coxal de ovine, din ofranda de carne, s-au aflat în strachină. În pământul de deasupra craniului și pe torace a fost sesizată o pigmentație de cărbune, iar în zona bazinului urme de ocră roșu. Mormint de femeie.

Mormintul nr. 14 (pl. VIII). Înhumatie. Adîncimea de depunere 0,62 m. Groapă bine conturată. Scheletul, friabil, era întins pe spate, cu brațele îndoite și palmele așezate pe bazin. Craniul aplecat spre stînga. Orientare NE-SV.

Inventarul. Vas bitronconic, fragmentar, cu patru proeminențe. Pastă cu nisip, ardere potrivită, culoare brun-roșcată. Se afla lingă genunchiul stîng (dimensiuni: $\bar{I}=36,5$ cm; diam. max.=30 cm; diam. fund=10,4 cm; pl. XV/18). Cuțit de fier, fragmentar, ușor curbat, aflat parțial sub partea stîngă a bazinului (lungimea păstrată=9,1 cm; pl. XV/19). Lingă cuțit se aflau urmele a două plăcuțe de bronz, cvasirotunde (diametrul de cca. 1,8—1,9 cm) care n-au putut fi recuperate. Tot în stînga scheletului, lingă braț și bazin, se aflau depuse oase de bovine și ovine din ofranda de carne (fragment de tibie, un astragal și

fragment coxal de bovină tânără și un fragment de femur de ovină). Lingă bărbie s-au descoperit urme de oxizi de fier, provenite din dezagregarea unei verigi (sau cataramă?). Probabil mormint de bărbat.

Ultimele două morminte, nr. 15 și 16, au apărut incidental, cum am arătat, la distanțe mari de zona cercetată și compactă a necropolei, fiind scoase la iveală de eroziunile pricinuite de ploii: mormintul 15 în septembrie 1970, iar mormintul 16 în aprilie 1971. Datorită acestor împrejurări, ambele morminte au fost distruse, misiunea noastră reducându-se, din păcate, la intervenții de ultimă oră, pentru salvarea inventarului.

Mormintul nr. 15. A apărut la 27 m sud-est de mormintul nr. 7, ultimul cercetat de noi pe această latură a necropolei (vezi pl. II). În humație. Datorită eroziunii, din schelet s-au păstrat doar câteva fragmente din craniu și humerusul drept. Orientare probabilă NV-SE.

Inventarul. Din fragmentele ceramice culese de lângă humerusul drept au fost întregite două vase. Ulcică cu umărul reliefat, ușor canelat, cu gîtul lung, buza evazată și patru butoni dispuși pe diametrul maxim. Pastă cu nisip, ardere bună, culoare cenușie-negricioasă (dimensiuni: $\bar{I}$ —10,6 cm; diam. gurii=10,8 cm; diam. fund=5,5 cm; pl. XVI/1). Lingură (căuș?) din aceeași pastă, bine arsă, culoare brun-negricioasă (dimensiuni: $\bar{I}$ corpului=3,6 cm; diam. gurii=7,6 cm; pl. XVI/2). Tot în zona humerusului drept s-au aflat, în stare fragmentară, două fibule de tip „ochelari“, din bronz (pl. XVI/3—4) una fiind ridicată așa cum se afla în momentul descoperirii (pl. XVI/3). Din același loc (în zona humerusului drept) provin și patru saltaleoni din bronz (pl. XVI/5—8). Aproximativ în dreptul bărbiei se aflau două mărgelile tronconice de caolin, cu caneluri verticale (pl. XVI/10—11) și o cochilie kauri (pl. XVI/9). Din loc neprecizat provine un fragment de tibie de ovină. După inventar mormintul aparținea unei femei.

Mormintul nr. 16. Situat la 62 m N de mormintul nr. 12 (ultimul cercetat sistematic pe această latură) și aproximativ la aceeași distanță de piciorul nord-vestic al stîlpului de înaltă tensiune, în marginea drumului de cîmp ce străbate teritoriul necropolei (vezi pl. II). Mormintul a fost complet distrus de șuvoaiele de apă și eroziunile ploilor. Precizăm că în situația dată nu au fost identificate urme de schelet sau oase incinerate.

Inventarul. Fragmentele ceramice recuperate provin dintr-un vâscior bitronconic din pastă bine arsă, de culoare roșcat-brună (dimensiuni: $\bar{I}$ —8,6 cm; diam. gurii=6,2 cm; diam. fund=5,3 cm; pl. XVI/12) și o ceașcă cu toartă suprainălțată, de culoare cenușie-gălbui, bine arsă (pl. XVI/13—14). Ultimul fragment de aceeași culoare, dar negricios în spărtură, aparține probabil unui vas bitronconic mare (pl. XVI/15). Un inel de buclă, fragmentar, din bronz, cu cap conic (pl. XVI/16) arată că mormintul aparținea unei femei.

CARACTERISTICILE NECROPOLEI DE LA OZD

Necropola de la Ozd e situată pe panta de sud-est a „Virfului Deagului“. Această amplasare în pantă sau pe terase înalte (desigur pentru scurgerea rapidă a apei și conservarea mai îndelungată a mormintelor) constituie o trăsătură caracteristică pentru majoritatea necropolelor scitice din Transilvania.⁷

Mormintele descoperite la Ozd sînt, fără excepție, plane (ca de altfel marea majoritate a mormintelor scitice din Transilvania) neexistînd nici un element care să indice prezența vreunui tumul ulterior aplatizat. În mormintarea în cadrul necropolei pare să se fi făcut fără vreo ordine strictă, distanța dintre morminte fiind variabilă și în unele cazuri destul de mare, chiar și în cadrul grupului central (vezi pl. II). În încercarea de a cuprinde întreaga necropolă (avînd în vedere configurația terenului și puternica eroziune a solului) am extins cercetarea mai ales spre sud-est și nord-vest, dincolo de limita ultimelor morminte descoperite pe aceste laturi. Totuși, pentru mai multă siguranță, au fost practicate 18 secțiuni și pe suprafețele puternic erodate dinspre est și sud-vest, care însă s-au dovedit sterile. Dispunerea haotică și la distanțe mari a mormintelor e frecvent întilnită în necropolele scitice din Transilvania, de exemplu la Blaj,⁸ Ciumbrud,⁹ Cristești,¹⁰ Teiuș¹¹ etc. Această dispunere îngreunează mai ales depistarea mormintelor periferice, oarecum izolate, unele din acestea putînd rămîne lesne neidentificate. Din acest motiv în aprecierea numărului mormintelor din necropolele scitice trebuie păstrată totdeauna o anumită rezervă, chiar și în cazul celor cercetate sistematic, deoarece numărul mormintelor se dovedește a fi de obicei mai mare. Cazul mormintelor nr. 15 și 16, descoperite ulterior, incidental, confirmă acest fapt.

S-a observat că adîncimea mormintelor scitice din Transilvania este în general redusă și că ea depinde, de obicei, de adîncimea la care se află stratul galben-nisipos (sau cu pietriș), care fiind permeabil, întîrzie degradarea mormintelor.¹² Necropola de la Ozd nu face excepție în această privință. Pe teritoriul necropolei stratigrafia este urîntoarea: un humus brun-vegetal, foarte subțire (sub 10 cm) pe alocuri complet spălat de ape, sub care urmează pămîntul galben-nisipos. În acest strat galben-nisipos au fost practicate gropile sepulcrale. Din cele 14 morminte nou descoperite numai la două (M. nr. 11 și 14) gropile erau mai afunde de 0,40 m, cea mai adîncă, a mormîntului nr. 11, fiind de

7 Pe pante de deal sînt amplasate, spre exemplu, mormintele de la Batoș (N. Vlăssă, în *OmD*, București, 1960, p. 552—554; V. Vasilev, în *ActaMN*, III, 1966, p. 411), necropola de la Blaj (V. Vasilev, în *Apulum*, X, 1972, p. 20), necropola de la Băița (cercetări 1970, inedite) etc. Dintre necropolele situate pe terase mai înalte sînt de amintit cele de la Teiuș (K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 798) și Ciumbrud (St. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 77—78, 80, 83).

8 V. Vasilev, în *Apulum*, X, 1972, p. 32 și pl. 1.

9 St. Ferenczi, *op. cit.*, p. 81, fig. 2.

10 A. Zrinyi, în *Studii și Materiale*, I, Tg. Mureș, 1965, pl. IV.

11 K. Horedt, *op. cit.*, p. 799, fig. 9.

12 St. Ferenczi în *ActaMN*, III, 1966, p. 51—52; I. Paul, în *Apulum*, IX, 1971, p. 93; vezi și *Apulum*, X, 1972, p. 32.

0,78 m. Desigur adâncimea redusă a gropilor sepulcrale se datorează, în parte, și eroziunii solului. Totuși, în ceea ce privește adâncimea și stratul de depunere, observațiile de la Ozd confirmă întocmai constatările făcute în alte necropole scitice transilvănene.

Conturul gropilor sepulcrale (cu excepția mormintelor distruse sau mai puțin adânci) s-a profilat cu suficientă claritate, de obicei ele fiind patrulate (cu colțurile rotunjite) sau ovale. O menține specială se cuvine în legătură cu groapa mormintului nr. 13. În acest mormint, în dreapta scheletului, groapa era mai puțin adâncă, formînd un fel de prag (sau treaptă) pe care erau așezate vasele depuse ritual. În ce măsură acest prag a fost intenționat lăsat e greu de spus, deoarece în necropolele scitice din Transilvania nu cunoaștem o situație analogă. Trebuie menționat însă faptul că astfel de gropi mortuare cu prag, pe care era așezat inventarul funerar, sînt frecvent întîlnite în necropolele scitice din rodul Mării Negre.¹³ Tot în legătură cu gropile sepulcrale e de relevat și faptul că la nordul Mării Negre, alături de morminte tumulare cu construcții de lemn (camere mortuare) există și morminte în gropi simple, de obicei dreptunghiulare (cu colțurile rotunjite) sau ovale.¹⁴ Astfel de morminte cu gropi simple și inventar sărăcăcios, caracteristice epocii scitice arhaice, se întîlnesc mai ales în grupele timpurii de pe Teasmin,¹⁵ Vorskla¹⁶ și nordul Caucazului (la Isti-su).¹⁷ dar continuă să existe pe durata întregii epoci scitice.¹⁸ Relevarea acestor analogii constituie noi și utile puncte de sprijin pentru încadrarea etno-culturală și cronologică. Se dovedește astfel că și sub aceste aspecte, pînă acum ignorate, scitii din Transilvania nu constituie o grupă de excepție, susceptibilă la alte interpretări sau atribuiri etno-culturale, ea, încadrîndu-se perfect în lumea scitică. De altfel tumulii de la Cipău (jud. Mureș)¹⁹ și Cimpia Turzii²⁰ arată că în Transilvania nu lipsesc cu totul inhumări scitice în tumuli.

O problemă pe care o ridică necropola de la Ozd, și în general toate necropolele scitice din Transilvania, este cea a raportului numeric între mormintele de bărbați, femei și copii, ca element deosebit de important pentru aprecierea unor aspecte demografice esențiale (numărul

13 Vezi de exemplu V. G. Petrenko, in *MIA*, 96, 1961, p. 64.

14 I. I. Leapuskin, in *MIA*, 104, 1961, p. 20.

15 P. D. Liberov, in *KS*, XXX, 1949, p. 96 și urm. (cu exemple și din alte grupe scitice de la nordul Mării Negre).

16 I. I. Leapuskin, loc. cit.

17 O. A. Artamonova-Pollavjeva, in *SA*, XIV, 1950, p. 34—35, fig. 12 etc.

18 V. G. Petrenko, in *MIA*, 96, 1961, p. 64.

19 N. Vlăsa, in *Apulum*, IV, 1961, p. 43.

20 În Muz. Turda se află o parte (altă cită a putut fi salvată) din inventarul unui mormint scitic descoperit lângă Cimpia Turzii (jud. Cluj), într-un tumul distrus, datînd din eneolitic (grupa mormintelor cu ocru roșu). Informațiile le datorăm amabilității prof. Șt. Ferenczi. Situația de la Cimpia Turzii nu este singulară pe teritoriul României, morminte scitice (de sec. IV î.e.n.) fiind sigur atestate și în tumulii eneolitici de la Gurbănești (jud. Ilfov; vezi D. V. Rosetti, in *Materiale*, VI, 1959, p. 791 și urm.). Acest fenomen al inhumării în curgane de epocă mai veche (eneolitici sau din epoca bronzului) este însă frecvent întîlnit în zona de stepă de la nordul Mării Negre, unde inhumările scitice de epocă arhaică se fac de regulă în astfel de curgane. Vezi V. A. Ilinskaiia, *Skifly Dneprovskogo lesostepnogo Levoberež'ja*, Kiev, 1968, p. 175; A. I. Terenojkin, in *Problemy skifskogo arheologii*, Moskova, 1971, p. 19; G. T. Kovpanenko, in *Problemy skifskogo arheologii*, Moskova, 1971, p. 117.

membrilor unei colectivități, compoziția și deci viabilitatea ei, media de vîrstă etc.). Stabilirea cît de cît exactă a acestui raport e condiționată însă, înainte de toate, de cercetarea exhaustivă a fiecărei necropole. Or, datorită dispersării mormintelor, mai ales a celor periferice (situuate de multe ori la zeci de metri de grupul central, caz ilustrat și la Ozd), există posibilitatea ca unele morminte să rămînă nedepistate. Din acest motiv nu putem avea certitudinea absolută că raportul numeric rezultat reflectă totdeauna și întocmai situația reală. Dar stabilirea acestui raport mai e îngreunată și de lipsa unui inventar concludent în unele morminte, neajuns amplificat uneori și prin descompunerea foarte accentuată a scheletelor, din care motiv nici studiul antropologic nu oferă în astfel de cazuri date certe. Cu toate aceste neajunsuri se poate considera că, în general, datele pe care le oferă cercetarea necropolelor reflectă în linii mari aspectele demografice esențiale din comunitățile respective.

În necropola de la Ozd, din totalul de 16 morminte, 5 sînt de bărbați (nr. 3 cu certitudine și nr. 4, 5, 7, 14 cu mare probabilitate), 2 de copii (ambele fetițe sub 6 ani) și 9 de femei.

Rezultă că numărul mormintelor de bărbați este aproape de două ori mai redus decît cel al mormintelor de femei. Se reflectă oare în aceste cifre raportul real dintre numărul bărbaților și al femeilor din comunitatea scitică de la Ozd? Fără să ne referim acum la date statistice menționăm că, în general, în necropolele scitice din Transilvania se constată o disproporție evidentă, am zice anormală, între numărul mormintelor de femei și cel de bărbați. Desigur nu se poate nega posibilitatea ca într-o comunitate numărul femeilor să fie la un moment dat ceva mai mare (și exemple se pot da chiar din lumea contemporană). În necropolele scitice din Transilvania însă, situație concret ilustrată la Ozd, diferența este totuși mult prea mare. Considerăm de aceea că cifrele rezultate nu oglindesc întocmai raportul real dintre numărul bărbaților și femeilor dintr-o comunitate scitică, ele trebuind să fie interpretate ca o reflectare a consecințelor vieții de războinici și păstori semi-nomazi a bărbaților sciți, din care cauză unii dintre ei, încheindu-și existența departe de sălașurile comunității, nu ajung să fie înhumați în necropolele respective. În sprijinul acestei ipoteze ar veni și constatarea că în Transilvania mormintele scitice izolate — care de regulă apar la distanțe apreciabile de necropolele cunoscute — sînt morminte de luptători, de exemplu mormintele de la Delenii (fost Șaroș-Sonde), Frata, Batoș (mormintul descoperit în 1964), Deva, Șoimuș, Posmuș, etc. În măsura în care aceste morminte nu indică existența unor necropole, ele vin să compenseze în parte, numărul redus al mormintelor de bărbați din necropolele scitice din Transilvania. O altă constatare ce se desprinde din analiza necropolei de la Ozd este media de viață redusă. Astfel, după datele estimative ale expertizei antropologice, media de viață nu depășește 22—23 ani (în calcul sînt cuprinse și cele două mor-

minte de copii). În fine, trebuie relevat și faptul că numărul mormintelor de copii este și el redus, ceea ce indică o natalitate scăzută. Toate aceste elemente, determinate în bună parte de modul de viață (de călăreți semi-nomazi) al scitilor,^{20a} adăugate la standardul de viață și igienă — adică la calitatea vieții caracteristică epocii —, explică în bună parte durata relativ scurtă, de cca. 150 de ani, a enclavei scitice transilvănene, care dispare apoi relativ brusc, așa cum o arată materialele arheologice.

Ritul funerar.

Toate mormintele descoperite la Czd sînt de înhumăție, rit caracteristic, cum e bine știut, marii majorități a mormintelor scitice din Transilvania.²¹

Poziția scheletelor. În 5 din cele 16 morminte descoperite (mormintele nr. 1—2, 15—16, descoperite incidental și mormintul nr. 12, cu scheletul complet descompus) poziția scheletelor nu a putut fi stabilită. Pentru celelalte 11 morminte situația este următoarea: opt schelete (mormintele nr. 3—7, 11, 13—14) se aflau pe spate, în poziție întinsă și trei (mormintele nr. 8—10) erau ușor curbate spre dreapta. Dacă la mormintele 9 și 10 această poziție se datorează foarte probabil dimensiunilor reduse ale gropilor sepulcrale (vezi pl. VI), scheletul din mormintul nr. 8 pare să fi fost așezat în această poziție, puțin aplecat spre dreapta și cu genunchii ușor îndoiți.

Poziția întinsă pe spate fiind cea mai des întilnită în mormintele scitice din Transilvania, vom aminti aici doar necropola de la Ciumbud, unde toate scheletele se aflau în această poziție.²² Situația este identică și în grupele din nordul Mării Negre, unde poziția întinsă pe spate este predominantă de-a lungul întregii perioade scitice.²³ În necropola de la Aksiutinți de exemplu (din grupa scitică de pe riul Sula) poziția întinsă pe spate a scheletelor este exclusivă.²⁴ Pentru scheletele puțin curbate din mormintele nr. 9 și 10, ca și pentru cel din mormintul nr. 8, ușor aplecat spre dreapta și cu genunchii slab îndoiți, există de asemenea analogii atât în cadrul grupului scitic transilvănean²⁵ cit și în cele din nordul Mării Negre.²⁶ În fine, poziția craniului din mormintul nr. 14, aplecat peste humerusul stîng, își află analogii în ambele zone, Transilvania²⁷ și nordul Mării Negre.²⁸

20/a Pentru această problemă cf. Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 35.

21 Situația este identică și la nordul Mării Negre, unde predomină de asemenea net ritul înhumăției. Vezi A. I. Meliukova, în *SA*, XXII, 1955, p. 240 și urm.; V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 86 și urm.; P. D. Liberov, *op. cit.*, p. 97.

22 Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, III, 1966, p. 54. Vezi și A. Zrinyi, în *Studii și Materiale*, I, Tg. Mureș, 1965, pl. V (mormintele nr. 9 și 10 de la Cristești, jud. Mureș).

23 P. D. Liberov, *loc. cit.*

24 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 24—34.

25 De exemplu mormintul nr. 1 (cerceat în 1969) de la Teiuș; V. Vasiliev în *Sargella*, X, 1973, p. 27—28.

26 A. Bohrinskoi, *Kurgany i slučajnyja arheologičeskija nahodki bliz mestečka Smely*, I, S. Petersburg, 1887, p. 30 cu figura și planșa XXIII; E. Tvek, în *Arheologija-Kiev*, XXI, 1968, p. 201—204.

27 De exemplu mormintul nr. 4 de la Blaj (în *Apulum*, X, 1972, p. 26, pl. III/b).

28 Vezi E. V. Iakovenko, în *Arheologija-Kiev*, XVIII, 1965, p. 151.

Orientarea scheletelor. La descrierea mormintelor a fost menționată și orientarea scheletelor. Dar, pentru simplificare, nu am specificat, în fiecare caz în parte, și devierile de câteva grade față de punctele cardinale de referință, deoarece aceste devieri rezultă din planul mormintelor. La patru morminte (nr. 1—2, 12 și 16) orientarea scheletelor nu a putut fi stabilită. Restul scheletelor erau orientate după cum urmează: unul (nr. 4) era orientat SE-NV; unul (nr. 14) NE-SV; două (nr. 3 și 5) E-V; două nr. 7 și 13) V-E; cinci (nr. 6, 8—10 și 15) NV-SE și unul (nr. 11) NNV-SSE. Rezultă deci că necropola de la Ozd cuprinde morminte, sau grupuri de morminte, cu orientare diferită. Am spus grupuri de morminte deoarece, așa cum rezultă de altfel și din planul necropolei (pl. II), se poate constata o anumită grupare a mormintelor cu aceeași orientare care, de obicei sînt interpretate ca aparținînd unor înmormintări familiare²⁹. Legat de orientare observăm că în necropola de la Ozd scheletele dispuse NV-SE (mormintele 6, 8—10 și 15) ca și cel din mormîntul nr. 11, cu orientare oarecum apropiată (NNV-SSE), se află aproape toate în partea de sud-vest a necropolei (vezi pl. II). Această dispunere a scheletelor enumerate apare însă și mai semnificativă dacă avem în vedere și faptul că toate aparțin unor femei, iar inventarul lor funerar se află dispus integral (la mormintele nr. 8—10 și 15) sau în mare parte (la mormintele nr. 6 și 11) în dreapta scheletului. La această grupă se poate adăuga, eventual, și mormîntul nr. 13, tot de femeie, orientat cu craniul la vest (cu o deviație de câteva grade spre nord) și al cărui inventar se afla tot în dreapta scheletului. Desigur lipsa unui inventar concludent în mormintele nr. 4—5, 7 și 14 nu permite extinderea acestei observații — și implicit verificarea ei — și asupra acestor morminte. Se poate totuși întrezări și chiar afirma faptul că unul din criteriile grupării și orientării scheletelor în necropola de la Ozd pare să-l fi constituit sexul. Dacă în necropola de la Ozd orientarea și în parte gruparea mormintelor pare să se fi făcut după sexul celor înhumați, trebuie menționat însă că acest criteriu nu-și dovedește valabilitatea și în cadrul altor necropole scitice. Astfel, în cimitirul de la Ciumbrud toate mormintele, inclusiv cele de bărbați, sînt orientate NV-SE, singura excepție constituind-o mormîntul nr. 10, de femeie, care însă e orientat est-vest. Alte morminte de femei orientate est-vest (aidoma orientării mormîntului de luptător din necropola de la Ozd) întîlnim de exemplu la Blaj,³⁰ pe cînd morminte de bărbați cu orientare NV-SE (ca cele de femei de la Ozd) se cunosc la Cristești.³¹ Desigur, se pot da și alte exemple, dar toate converg spre aceeași concluzie și anume că în necropolele grupului scitic transilvănean, poate cu excepția celor de la Tîrgu Mureș³² și Ciumbrud, orientarea mormin-

29 I. Kovács, în *DoljCluj*, VI, 1915, p. 268; St. Ferenczi, în *ActaMN*, III, 1966, p. 50; V. Vasiliiev, în *Apulum*, X, 1972, p. 32.

30 Cf. *Apulum*, X, 1972, p. 39.

31 A. Zrínyi, *op. cit.*, pl. V.

32 Pentru necropola de la Tg. Mureș, cf. I. Kovács, *op. cit.*, p. 310 și urm. (rez. fr.).

telor e diferită, chiar în cadrul acelorași necropole, indiferent de sexul, vârsta sau bogăția inventarului. Și edificatoare pentru această din urmă concluzie sînt în special necropolele de la Blaj și Teiuș. Deocamdată e greu de întrezărit o explicație privind orientarea diferită a mormintelor, care să fie valabilă în cazul tuturor necropolelor scitice. Am spus că e greu de întrezărit deoarece, chiar în cadrul unei singure necropole, diferitele criterii încercate (sex, inventar, dispunerea inventarului, vîrstă) nu duc la rezultate concludente. Totuși problema rămîne deschisă pentru că e greu de crezut — avînd în vedere tocmai conservatorismul sciților³³ — că orientarea mormintelor se făcea cu totul la întimplare. Orientarea foarte diferită a mormintelor scitice din Transilvania nu constituie însă, cituși de puțin, o trăsătură specifică numai acestei grupe. Situația este identică și în necropolele grupelor scitice din nordul Mării Negre, unde nu se cunoaște nici o necropolă cu orientare absolut constantă. Și exemple se pot da destule. Semnificativă în acest sens este situația din necropola de la Holodnii-Iar (dreapta Niprului) în care mormintele sînt foarte diferit orientate.³⁴ De altfel orientarea este diferită (capul la est, vest, nord sau alte orientări) în toate grupele din dreapta Niprului (Jurovka, Teasmin, Kanevka),³⁵ ca și în cele din stînga acestui fluviu.³⁶ În mod special pentru cimitirul de la Ozd, unde cinci morminte (31%) sînt orientate NV-SE, cităm ca analogie din nordul Mării Negre, necropolele de la Staroseleciko și Sekirnoe (grupa Teasmin),³⁷ precum și cea de la Borispol unde o bună parte din morminte erau orientate tot NV-SE.³⁸ sau NNW-SSE.³⁹ Rezultată că necropola de la Ozd se încadrează întocmai în situația general cunoscută, constatările de aici reliefînd faptul că în privința orientării mormintelor există o concordanță perfectă între necropolele din Transilvania și cele din nordul Mării Negre.

Elemente complimentare de ritual. În această categorie, a elementelor complimentare de ritual, se includ granulele de realgar (sulfură de arsen cristalizată), de ocru (argilă cu oxizi de fier și uneori mangan), cretă, cărbune, oasele din ofranda de carne depusă în morminte și dispunerea inventarului. Toate aceste elemente bine cunoscute, a căror prezență e semnalată constant (în totalitate sau numai unele din ele) în mormintele scitice descoperite prin cercetări sistematice au, fără îndoială, o semnificație magico-rituală, ele fiind legate de credințe și cultul morților. Pentru mormintele de la Ozd descoperite incidental (nr. 1—2 și 15—16) nu dispunem de observații în acest sens. În rest situația se prezintă astfel: în trei morminte (nr. 4, 9 și 13) s-au aflat pigmenți de cărbune deasupra și în jurul toracelui, bazinului și

33 Herodot. IV, 76—80.

34 V. G. Petrenko, *op. cit.*, p. 66.

35 Cf. P. D. Liberov, *op. cit.*, p. 98 și urm.

36 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 83; vezi și I. I. Leapsukin, *op. cit.*, p. 20—21 (pentru grupa Vorsklai).

37 V. G. Petrenko, *loc. cit.*

38 V. A. Ilinskaia, în SA, 3, 1966, p. 153 și urm.

39 E. V. Iakovenko, în *Arheologija-Kiv*, XVIII, 1965, p. 151.

craniului ; în mormîtul nr. 13, în zona bazinului se afla și ocru roșu, iar în mormîntul nr. 8, peste bavin și brațul drept, se afla presărat ocru galben. Urme de cărbune deasupra scheletului au fost sesizate și în alte morminte scitice din Transilvania, de pildă la Blaj, Teiuș (mormîntul nr. 1 descoperit în 1969)⁴⁰ și Băița (cercetări 1970, inedite). Obiceiul de a presăra cărbuni sau coloranți naturali, în special ocru roșu, este caracteristic înmormintărilor scitice din nordul Mării Negre, unde în unele cazuri și în straturile inferioare din mantaua tumulilor, s-au aflat urme compacte de cărbune, cenușă, cioburi de vase și oase de animale, provenind de la banchetul funebru.⁴¹ În legătură cu aceste depuneri rituale trebuie menționat că în mormintele de la Ozd s-a observat și prezența unor granule de cretă (calcar) deasupra și în jurul scheletelor. Deoarece solul însuși prezintă o pigmentație calcaroasă, e greu de spus în ce măsură în mormintele de la Ozd au fost anume presărate granule de calcar. Amintim totuși că acest obicei e atestat și la Blaj,⁴² precum și în necropolele nord-pontice.⁴³ Rezultă deci că și sub aceste aspecte ale ritualului funerar (care deseori rămîn nesesizate, mai ales în descoperirile incidentale) constatările asupra mormintelor scitice din Transilvania concordă perfect cu cele făcute în necropolele similare din nordul Mării Negre. Și faptul e cu atât mai important pentru încadrarea etno-culturală a grupului scitic transilvănean, cu cît aceste practici rituale, în perioada hallstattiană târzie, se întîlnesc pe teritoriul României numai în cadrul acestui grup.

Ofranda de carne. Este posibil ca anumite încercări de statistică și, implicit, unele observații pe care le vom face în legătură cu depunerea ofrandei de carne să apară la prima vedere ca o preocupare inutilă sau exagerată. Fiind vorba de un element al ritualului funerar-ritual care de obicei se moștenește și rămîne neschimbat multă vreme (cel puțin în aspectele lui esențiale) —, s-ar putea de asemenea întreba dacă, și în ce măsură, datele legate de ofranda de carne pot contribui la reconstituirea unor aspecte concrete din viața cotidiană, materială, a colectivităților scitice. Fără să supraestimăm valoarea informațiilor pe care le oferă observarea atentă a acestui element funerar, considerăm totuși că, în orice caz, el reflectă elemente interesante ce vin să întregască alte informații. De aceea expunerea statistică a datelor, ca și formularea unor concluzii pe temeiul lor, ni se pare pe cît de necesară pe atât de utilă.

În necropola de la Ozd ofranda de carne a fost identificată (prin casele de animale rămase) în 10 morminte (nr. 4—9, 11, 13—15). Raportînd numărul mormintelor cu ofrandă la totalul celor 16 morminte descoperite, rezultă că frecvența depunerii este de 63%. Dacă avem însă în vedere numai cele 11 morminte cercetate sistematic și nederan-

40 Sargelia, X, 1973, p. 28.

41 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 34—35, 42—43, 58, 82. Idem, in KS, 54, 1954, p. 28.

42 Cf. Apulum, X, 1972, p. 40.

43 V. A. Ilinskaia, *Sklyf Dneprovskogo* . . . , p. 82.

jate de lucrări anterioare, adică mormintele nr. 4—14, atunci rezultă un procentaj superior, de 82%, pentru că numai în două din aceste morminte (nr. 10 și 12) nu există urme care să ateste depunerea ofrandei de carne. În schimb pentru celelalte 5 morminte (nr. 1—2 și 15—16 descoperite incidental și nr. 3 distrus parțial de lucrări anterioare cercetării necropolei) numai într-unul (nr. 15) a fost semnalată prezența ofrandei, rezultând un procentaj de numai 20%. Acest procentaj redus se explică prin aceea că în mormintele descoperite incidental oasele de animale din ofrandă rămân de cele mai multe ori neobservate (neobservate), pentru descoperitorul ocazional ele constituind un element neglișabil. Pe acest considerent apreciem că, din cele trei procentaje obținute (63%, 82% și 20%), cel de 82% este mai apropiat de realitate pentru că ia drept etalon de calcul numai mormintele cercetate sistematic, singurele de altfel în măsură să ofere date certe și concluzii care pot fi valabile pentru întreaga necropolă.

În privința speciilor de animale menționăm că în trei morminte (nr. 5, 7 și 14) se aflau oase de bovine, în șapte (nr. 4, 8, 9, 11, 13, 14, 15) oase de ovine și în două (nr. 6 și 9) oase de iepure. În opt morminte se aflau numai oase dintr-o specie și doar în două cazuri erau case din două specii: în mormîntul nr. 9 oase de ovină și iepure, iar în mormîntul nr. 14 oase de bovină și ovină. Rezultă de aici, în primul rînd, proporția cu totul redusă a ofrandei de carne provenind de la animalele vîinate, ceea ce ar putea arăta că, în comparație cu animalele domestice, vînatul constituia un mijloc, dacă nu ocazional, în orice caz unul complementar în procurarea hranei. Dintre animalele domestice predomină oaia. Predominarea ovi-caprinelor apare normală dacă se are în vedere faptul că în condițiile antice de creștere a animalelor, și la modul de viață al scitilor, ovi-caprinele erau mai potrivite (înmulțirea mai rapidă, puțin pretențioase, mai rezistente) și deci mai numeroase. Din acest motiv bovideele erau mai rar sacrificate, carnea lor depunându-se, cu precădere, în mormintele de bărbați. Sub acest aspect e semnificativ faptul că în necropola de la Ozd oase de bovidee apar tocmai în mormintele nr. 5, 7 și 14 care prin lipsa podoabelor și expertiza antropologică se dovedesc a fi bărbătești. În schimb oase de ovine și vînat apar — cu excepția mormîntului nr. 4 care, foarte probabil, e de bărbat — numai în mormintele de femei. În linii generale observația e valabilă și pentru necropola scitică de la Ciumbrud unde oase de bovidee apar în trei morminte de bărbați (nr. 2, 12 și 15), în mormîntul nr. 17 care prin lipsa podoabelor pare de asemenea mormînt de bărbat, și numai într-un singur mormînt de femeie (nr. 3), mormînt care conține însă o înmormîntare după (mama înlumată, copilul incinerat)^{43a}

^{43a} Pentru verificarea considerațiilor noastre asupra situației de la Ciumbrud, vezi descrierea mormintelor respective la Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 91 și urm., și *ActaMN*, III, 1966 p. 53 și urm.

În ceea ce privește partea de animal depusă, expertiza a constatat (vezi nota 6-a) că oasele provin în general din membre posterioare sau coaste, adică din părțile cele mai cărnose, lipsind membre anterioare, coloană, osul sacru etc. În privința locului de așezare a ofrandei se constată că, cu excepția mormintelor nr. 4 și 14, se afla în dreapta scheletului. O constatare interesantă ni se pare aceea că, indiferent de orientarea scheletelor, oasele de ofrandă se găsesc, cu excepția mormintului nr. 5, totdeauna spre sud de schelet. Bineînțeles această dispunere sudică a oaselor de ofrandă trebuie luată numai în sens relativ, datorită orientării foarte diferite a scheletelor. În general oasele de ofrandă se găsesc lângă partea superioară a scheletului și, în orice caz, niciodată mai jos de genunchi. În mormintele nr. 5 și 8 oase de ofrandă s-au aflat și între femure. În patru morminte (nr. 6, 8, 11 și 14) lângă ofrandă de carne fuseseră depuse câte un cuțitaș curb. În două din aceste morminte (nr. 8 și 11) atît oasele cît și cuțitașul se aflau în strachină.

Existența frecventă în mormintele scitice din Transilvania a oaselor rămase în urma depunerii ofrandei de carne este un fenomen cunoscut și, în această privință, toate aspectele constatate la Ozd sînt atestate și în alte necropole sau morminte cercetate sistematic, fapt deosebit de important pentru încadrarea etno-culturală. Astfel observația făcută în necropola de la Blaj⁴⁴ și anume că oasele de ofrandă se aflau totdeauna pe aceeași parte cu vasele de lut se verifică și în cazul cimitirului de la Ozd.⁴⁵ Un alt aspect constatat la Ozd și valabil pentru toate mormintele scitice transilvănene este și acela că în vasele mari bitronconice nu se depunea ofrandă de carne. Facem această precizare deoarece, spre deosebire de vasele bitronconice, oase din ofrandă apar deseori în strachini, deși mai frecvent ofrandă se depunea direct pe pămînt, lângă vase. La Ozd depunerea ofrandei de carne în strachină e atestată în mormintele nr. 4, 8 și 11, dar obiceiul ca atare e cunoscut și la Simeria (mormîntul nr. 2).⁴⁶ Ciumbrud (mormintele nr. 3, 11, 17),⁴⁷ Teiuș (mormîntul nr. 1 descoperit în 1969)⁴⁸ etc. Pe teritoriul României depunerea ofrandei de carne în morminte e cunoscută, cel puțin în Hallstattul tîrziu, numai în cimitirile scitice transilvănene, obiceiul nefiind atestat în alte grupe etno-culturale, cum ar fi Ferigile,⁴⁹ Balta Verde și Basarabi; și nici în grupele tracice din sudul Dunării (Ravna,⁵⁰ Dobrina⁵¹), în lumea iliră sau la Hallstatt (Austria). Din acest motiv trebuie considerat că pe teritoriul României obiceiul de a depune în morminte ofrandă de carne a fost adus din nordul Mării Negre, de gru-

44 Vezi *Apulum*, X, 1972, p. 40—41.

45 Pentru alte exemple cităm necropola de la Tg. Mureș (I. Kovács, op. cit., p. 311 și 312; rez. Jr.) și Ciumbrud (St. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 91 și urm.)

46 M. Roska, în *DoljCluj*, IV, 1913, p. 245, (rez. Jr.).

47 St. Ferenczi, în *ActaMN*, III, 1966, p. 62.

48 în *Sargetia*, X, 1973, p. 28.

49 Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, București, 1967, p. 24.

50 M. Mircev, în *BIAB*, XXV, Sofia, 1962, p. 123.

51 *Idem*, în *Izvestija-Varna*, I, (XVI), 1965, p. 33 și urm.

pul scitic pătruns în Transilvania, în perioada hallstattiană târzie, fapt dovedit de analogiile din mormintele scitice nord-pontice, unde se găsesc oase de ofrandă din diferite specii de animale domestice, păsări sau vînat. Exemple se pot da din toate grupele scitice din nordul Pontului, unde ofranda de carne se depunea atît în marile curgane,⁵² cît și în morminte plane, ca la Isti-su.⁵³ În mormintele scitice din nordul Mării Negre ofranda se depunea uneori în vase de metal,⁵⁴ alteori în străchini de lut ca în Transilvania.⁵⁵ Mai frecvent însă, cînd se depuneau în special fragmente mari, ele erau așezate direct în groapa mortuară. Un alt aspect semnificativ este depunerea frecventă a unui cuțitaș curb lingă ofranda de carne. La Ozd acest obicei (de a asocia ofranda de carne cu cuțitașe curbe) e atestat cum am văzut în patru morminte (nr. 6, 8, 11 și 14), dar el e cunoscut și în alte necropole scitice transilvănene, de exemplu la Tirgu Mureș (mormintele nr. 5 și 9),⁵⁶ Blaj (mormintul nr. 2),⁵⁷ la Teiuș (mormintul nr. 2 din 1969)⁵⁸ etc. Important de relevat ni se pare însă faptul că în mormintele scitice din nordul Mării Negre această asociere apare frecvent, în toate grupele scitice,⁵⁹ dovedindu-se sub acest aspect o similitudine perfectă cu grupul scitic transilvănean. Datele expuse mai sus, departe de a constitui simple mențiuni statistice, oferă cîteva elemente de comparație extrem de prețioase, prin semnificația lor, pentru conturarea și definirea mai exactă (și distinctă !) a grupului scitic transilvănean față de grupele culturale autohtone de pe teritoriul României. Dar, totodată, ele evidențiază pregnant legătura strînsă, mai exact identitatea grupului scitic din Transilvania cu sciii din nordul Mării Negre, oferind date prețioase pentru atribuirea etno-culturală a mormintelor scitice din Transilvania.

Disponerea inventarului în morminte. În necropola de la Ozd inventarul funerar se afla dispus în felul următor : în trei morminte (nr. 3, 4, 14) în stînga scheletului, iar în nouă morminte (nr. 5--11, 13, 15) în partea dreaptă. Pentru mormintele nr. 1--2 și 16 (descoperite incidental) și nr. 12 (cu scheletul complet descompus și groapă cu contur neprecizat) nu se pot face aprecieri în acest sens. În legătură cu disponerea inventarului facem precizarea că avem în vedere (mai exact interesează aici) poziția obiectelor așezate în morminte în timpul ceremoniei funerare (căci numai acestea pot da indicii prețioase asupra ritualului) și nu piesele vestimentare sau podoabele, cum sînt de exemplu inelele de buclă, care prin funcționalitatea și așezarea simetrică pe ambele părți ale scheletului, nu oferă nici un element concludent

52 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 24, 26, 28, 30--32, 53 etc.

53 O. A. Artamonova-Poltavtseva, *op. cit.*, p. 25, 29.

54 S. N. Zamiatin, in *SA*, VIII, 1946, p. 50.

55 O. A. Artamonova-Poltavtseva, *op. cit.*, p. 29 ; V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 62.

56 I. Kovács, *DoigCluj*, VI, 1915, p. 311--312 (rez. fr.).

57 In *Apulum*, X, 1972, p. 41.

58 In *Sargetia*, X, 1973, p. 28.

59 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 25, 31, 32 etc. ; A. I. Puzikova, in *KS*, 107, 1966, p. 83 ; V. G. Petrenko, in *MIA*, 96, 1961, p. 66, 68.

pentru aspectul care ne interesează. Din datele prezentate rezultă că la Ozd, în 75% din mormintele în care s-a putut stabili cu precizie poziția inventarului, acesta fusese depus în partea dreaptă a defunctului. Această dispunere a inventarului, total sau în cea mai mare parte în dreapta scheletului, se întâlnește în majoritatea mormintelor scitice din Transilvania și pentru exemplificare cităm aici cazul necropolelor de la Tirgu Mureș⁶⁰ și Ciumbrud.⁶¹ Există totuși suficiente morminte în care inventarul se afla depus în stînga scheletului și exemplul cel mai elocvent îl constituie necropola de la Blaj.⁶² Rezultă deci că în Transilvania există necropole (Tirgu Mureș, Ciumbrud, Ozd etc.) unde inventarul fusese depus pe partea dreaptă a defunctului, în toate sau în majoritatea mormintelor, dar și necropole precum și morminte izolate (Blaj, Delenii — fost Șaros-Sonde) în care inventarul se afla de obicei în stînga scheletului, s-ar părea că ea e întâmplătoare — ori diferită — de la necropolă la necropolă și uneori în cadrul aceleiași necropole. O analiză mai atentă a dispunerii inventarului în cîteva necropole scitice din Transilvania permite însă o constatare interesantă și semnificativă. La Ozd spre exemplu observăm că în cele trei morminte (nr. 3, 4, 14, toate de bărbați) în care inventarul era depus în stînga, scheletele erau orientate cu capul la est, sud-est sau nord-est, astfel că piesele depuse ritual în groapa sepulcrală se aflau situate la sud de schelet. Situația este identică și în opt dintre mormintele cu inventarul depus în partea dreaptă (nr. 6—11, 13 și 15). În aceste morminte scheletele erau orientate cu craniul la NV, VNV, sau V, astfel că poziția pieselor este tot la sud de schelet. De la acest mod de a așeza inventarul face excepție doar mormîntul nr. 5, în care inventarul fusese depus la nord de schelet. Această constatare făcută la Ozd se verifică spre exemplu și în necropolele scitice de la Tg. Mureș (vezi nota 60), Ciumbrud (vezi nota 61) și Blaj (vezi nota 62) unde de asemenea, cu puține excepții, inventarul se afla depus la sud, indiferent de orientarea scheletelor. Avînd în vedere și situația din alte necropole și morminte, pe care nu le mai enumerăm aici, se poate conchide că, în general, inventarul în mormintele scitice din Transilvania era depus la sud de schelet.⁶³ Am arătat mai sus că ofranda de carne (atît în mormintele din Transilvania cît și în cele din nordul Mării Negre) era așezată de regulă pe aceeași parte cu vasele și în asociere cu un cuțitaș curb. Menționăm acum că și alte categorii de obiecte au locuri anume de depunere în mormintele scitice. Săgețile de exemplu se află, aproape fără

60 I. Kovács, *op. cit.*, p. 257—265.

61 Șt. Ferenczi, *op. cit.*, p. 58 și urm.

62 Vezi *Apulum*, X, 1972, p. 42 unde sînt menționate și alte exemple (mormîntul de la Șaros-Sonde, mormîntul nr. 2 de la Teiuș etc.).

63 Observațiile efectuate în necropola de la Ozd în legătură cu dispunerea inventarului conturează mai precis acest aspect al ritualului, permițînd totodată, prin extinderea sîncii de investigație, precizarea unor elemente ce nu se întrevăceau încă cu ocazia publicării materialului de la Blaj (cf. *Apulum*, X, 1972, p. 42—43).

excepție, așezate în stînga scheletului, lingă bazin sau femurul stîng, indiferent de poziția celorlalte obiecte. Amintim aici doar mormîntul nr. 3 de la Ozd, mormîntul nr. 9 de la Cristești, cel de la Delenii (Șaroș Sonde) și mormîntul nr. 2 (1969) de la Teiuș, cu precizarea că și la nordul Mării Negre săgețile au același loc de depunere.⁶⁴ Despre similitudinea dispunerii inventarului dintre mormintele scitice din Transilvania și cele din nordul Mării Negre se pot da însă și alte exemple. Astfel așezarea plăcuțelor treplate de aur din mormîntul nr. 7 de la Blaj, aflate pe humerusul drept, o reîntîlmim și la nordul Mării Negre, spre exemplu în mormîntul nr. 5 de la Aksiutiți.⁶⁵ Vasele din necropola scitică de la Sineavka (nordul Mării Negre) sînt **de regulă** așezate lingă latura **sudică** a gropii.⁶⁶ În fine încheiem aici exemplificările (fără a epuiza însă toate aspectele privind dispunerea similară a inventarului în mormintele scitice din Transilvania și cele din nordul Mării Negre) cu mențiunea că în mormintele necropolei plane de la Isti-su (din nordul Caucazului) inventarul era **de regulă** așezat tot la **sud** de schelet.⁶⁷

La o analiză mai atentă se contată deci existența unor obiceiuri sau norme destul de stricte în privința dispunerii inventarului funerar în mormintele scitice din Transilvania (vezi nota 63). Desigur, confirmarea acestor observații necesită extinderea investigațiilor asupra tuturor necropolelor scitice. De pe acum se poate însă afirma (și exemplele sînt concludente) frapanta similitudine, **și sub acest aspect**, între grupul scitic transilvănean și necropolele din nordul Pontului. Analiza fiecărui element ritual în parte, ca și ritual funerar în ansamblu, ne arată — evident și dincolo de orice îndoială — faptul că mormintele scitice din Transilvania se încadrează perfect în ritualul funerar caracteristic lumii scitice de la nordul Mării Negre, ele **deosebindu-se** în schimb (atît în totalitate cît și prin fiecare element de ritual) de mediul autohton contemporan de pe teritoriul Transilvaniei și României în general. Mai mult, sub aspectul ritului și ritualului, acest grup apare gata format, neavînd precedente în **HaC** din Transilvania. Repetarea cu regularitate a elementelor ritualului funerar și a majorității inventarului, indică o strînsă și evidentă unitate etno-culturală între sciii din Transilvania și cei din nordul Mării Negre.

INVENTARUL FUNERAR (LEGĂTURI ȘI TIPOLOGIE) OBIECTE DE UZ GOSPODĂRESC

Cuțitașele curbe. În necropola de la Ozd au fost descoperite șase cuțitașe : cîte un exemplar în mormintele nr. 4, 8, 11, 14 și două în mormîntul nr. 6 (vezi pl. X/8, XI/20—21, XII/8, XIV/33, XV/19). În legătură cu dispunerea lor în morminte s-a vorbit mai sus (la descrierea

64 Vezi de exemplu V. A. Ilinskaia, *Skify Dneprovskogo...*, p. 33—34, 83, sqq.

65 *idem*, *op. cit.*, p. 27.

66 B. Rabinovici, in *SA*, 1. 1936, p. 99.

67 O. A. Arlamonova-Poltavtseva, *op. cit.*, p. 25 și urm.

inventarului funerar și depunerea ofrandei de carne) și nu considerăm necesar să mai revenim asupra acestei probleme. După cum se știe, în cadrul grupului scitic transilvănean cuțitașele curbe constituie o categorie obișnuită, atestată în toate necropolele cercetate precum și în morminte descoperite incidental (de exemplu la Blaj, Băița, Cristești, Deva, Șaroș Sonde, Șoimuș, Teiuș, Tg. Mureș etc.). Categoria ca atare este cunoscută și în grupele tracice (din sudul Carpaților și sudul Dunării), în lumea iliră, la Hallstatt, în cultura lusaciană, în necropolele scitice din nordul Mării Negre etc., fapt ce-i conferă un caracter comun în **Ha** târziu. Cu toate acestea, aspectele legate de răspîndirea, tipologia, originea, dar mai ales depunerea și conexarea cuțitașelor curbe în morminte, — care se dovedește a fi diferită în cadrul diverselor grupe cultural-etnice din **Ha** târziu — oferă un prețios criteriu pentru interpretarea contextelor arheologice în care apar. Deoarece întreaga problematică a făcut deja obiectul unei analize,⁶⁸ vom menționa aici doar faptul că obiceiul de a depune în morminte cuțitașe curbe împreună cu ofranda de carne, atestat în **Ha** târziu numai în lumea scitică, constituie un nou argument pentru scitismul grupei de necropole de înlușărie transilvănene din perioada hallstattiană târzie.

PODOABE

Mărgeluțe din pastă caolinoasă. Această categorie de podoabe, specific feminină, a fost atestată la Ozd în patru morminte : nr. 8—10 și 13 (vezi pl. XII/5, XIV/24, 29, XV/6). În Transilvania se cunosc și în alte necropole scitice : Blaj, Ciumbrud, Teiuș, Tg. Mureș, Simeria etc. Datorită dimensiunilor reduse (3—4 mm) și a friabilității, ele pot rămîne lesne nesensizate, mai ales în descoperirile fortuite. De regulă apar în câteva zeci de exemplare, dar și în număr mai mare, cum e cazul mormintului nr. 8, unde se aflau cca. 360 bucăți. Caracterul răsăritean, scitic, al acestor mărgeluțe este absolut cert. Ele apar în Caucaz și la nordul Mării Negre **pentru prima dată** în mormintele scitice și continuă să rămînă o categorie specifică acestui grup etno-cultural, mai ales în epoca arhaică.⁶⁹ Caracterul lor scitic e dovedit și de faptul că în Transilvania apar **numai** cu și în cadrul grupului scitic și dispar odată cu el, lipsind cu desăvîrșire în celelalte grupe culturale contemporane de pe teritoriul României (Ferigile, Balta Verde, Basarabi) ca și în lumea tragică sud-dunăreană, iliră sau la Hallstatt. Disponerea lor în toate cele patru morminte de la Ozd în jurul craniului și sub bărbie, în asociere cu cochilii kauri sau alte categorii de mărgeli, arată clar că formau salbe în jurul gîtului sau diademe prinse în păr (vezi pl. V/b, VI/a, IX/a—d). Deosebit de sugestivă în acest sens este dispunerea lor în mormintele nr. 8 și 9, unde se aflau alături de cochilii kauri de jur îm-

68 V. Vasiliev, in *ActaMN.* X, 1973, p. 523—528.

69 Bibliografia in *Apulum*, X, 1972, p. 45—46.

prejurul craniului, precum și în jurul cochiliilor kauri, fapt ce sugerează înșirarea lor în salba purtată la gît sau poate diadema prinsă în păr. Nu este exclus să fi fost atașate, uneori, ca mici pîndantive, de scoicile kauri din salba defunctei. Salbe în compoziția cărora intrau, în majoritate, astfel de mărgeluțe, sînt frecvent întîlnite în curganele scitice din nordul Mării Negre (de exemplu la Staikin Verh, Solodka, Volkovți, Ghermonasi, Popovka și altele).⁷⁰ fapt ce dovedește că și utilizarea lor concretă este identică atît în mormintele scitice din Transilvania cît și în cele nord-pontice. Faptul că sînt o categorie de podoabe minoră, caracteristică în special culturii scitice arhaice, și că în Transilvania apar numai în morminte care și prin celelalte elemente se leagă direct de lumea scitică nord-pontică, arată clar că prezența lor nu poate fi explicată prin influență culturală, precum și caracterul scitic al necropolelor transilvănene în care apar.

Mărgele tronconice de caolin cu caneluri verticale. În necropola de la Ozd au fost descoperite cinci mărgele de acest fel: trei în mormîntul nr. 6 și două în mormîntul nr. 15 (vezi pl. XI/5 și XVI/10—11). Și această categorie de mărgele, ca și tipul discutat anterior (cu care de regulă se asociază) este larg răspîndită și caracteristică lumii scitice arhaice. În legătură cu originea lor, descoperirile arată că în nordul Caucazului, ca și la nordul Mării Negre, ele sînt atestate pentru prima dată în mormintele scitice, lipsind în descoperirile anterioare acestui orizont etno-cultural.⁷¹ În nordul Caucazului spre exemplu, astfel de mărgele au fost descoperite în necropolele arhaice de la Mozdok⁷² și Mineralnii Vodi.⁷³ La nordul Mării Negre ele apar atît în necropolele scitice din stînga Niprului (curganele nr. 6 și 10 de la Staikin Verh, nr. 2 de la Volkovți, nr. 4 de la Popovka, nr. 1 de la Surmacevka etc.) cît și în cele din dreapta acestui fluviu (curganul nr. 4 de la Jurovka, nr. 100 de la Sineavka etc.).⁷⁴ Pe teritoriul României astfel de mărgele sînt cunoscute **numai** în mormintele grupului scitic din Transilvania. Pe lîngă cele de la Ozd amintim aici alte două exemplare descoperite în mormîntul nr. 1 (1969) de la Teiuș,⁷⁵ precum și exemplarul din bronz, cu totul identic celor de caolin, descoperit în mormîntul nr. XVII de la Ciumbrud.⁷⁶ De obicei intrau în compoziția salbelor purtate la gît, fapt dovedit și de poziția lor în mormîntul nr. 15 de la Ozd și nr. XVII de la Ciumbrud, unde apar alături de scoici kauri și respectiv mărgeluțe de caolin și saltaleoni. În mormîntul nr. 6 de la Ozd însă poziția lor arată că formau, împreună cu cele cinci fragmente de saltaleoni descoperite în același loc, o brățară purtată pe mina dreaptă. În orice

70 Vezi V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 29 și sqq., mai ales p. 141.

71 N. M. Egorov, în *KS*, 58, 1955, p. 62; V. I. Markovin, în *SA*, 2, 1965, p. 164.

72 A. A. Iessen, B. B. Piotrovski, *Mozdokskij mogil'nik*, Leningrad, 1940, pl. V/3.

73 N. M. Egorov, *loc. cit.*

74 Pentru acestea și pentru alte exemple vezi V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 29, 30, 45, 58, 62, 70, 141 și pl. IX/9, 14, 27, XXXIV/11, L/8—9 etc.

75 În *Sargelia*, X, 1973, p. 27—28, fig. 3/5.

76 Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 90, fig. 8/18 și p. 103.

caz toate aspectele menționate aici, cu alte cuvinte momentul apariției, aria de răspindire, contextul arheologic în care se găsesc, identitatea perfectă a exemplarelor din Transilvania cu cele din grupele scitice nord-pontice etc., conferă acestor podoabe un evident caracter scitic, confirmat și de descoperirile din Transilvania și întărit de faptul că ele lipsesc în grupele contemporane nescitice de pe teritoriul României.

Mărgele de sticlă și chihlimbar. În mormintele nr. 8—10, împreună cu mărgelele de caolin, au fost aflate 16 mărgele bitronconice de sticlă (întregi sau fragmentare), de culoare galben-verzuie sau verzuie-albăstrie (pl. XII/4, XIII/19, XIV/25—27) și un fragment dintr-o mărgică de chihlimbar (mormintul nr. 9, pl. XIII/20). Spre deosebire de cele două tipuri tratate anterior, mărgelele de sticlă și chihlimbar sînt răspindite în diferite medii cultural-etnice din epoca hallstattiană tîrzie și nu oferă din acest motiv nici un indiciu sigur de ordin cultural-etnic sau cronologic. Totuși se cade să amintim că astfel de mărgele sînt binecunoscute și în lumea scitică din nordul Mării Negre,⁷⁷ fapt ce explică prezența lor în mormintele scitice din Transilvania.

Cochiliile kauri. În compoziția salbelor sau diadelor din mormintele nr. 6, 8, 9, 13 și 15 intrau și cochiliile kauri (vezi pl. XI/6—9; XIII/1—15; XIV/1—22; XV/7—17; XVI/9). În aceste cinci morminte au fost descoperite în total 53 exemplare, dintre care 22 se aflau în mormintul nr. 9. Frecvente în mormintele scitice (și sarmatice) din nordul Mării Negre și nordul Caucazului (unde ca și în Transilvania apar de regulă în salbele din mormintele de femei⁷⁸), cochiliile kauri nu se cunosc deocamdată în Europa Centrală, inclusiv teritoriul României. În descoperiri anterioare secolului VI î.e.n., fiind atestate în această regiune **pentru prima dată** în mormintele scitice din Transilvania și în grupele de factură scitică din Ungaria și Slovacia. Originea exotică (din apele Oceanului Indian și zonele calde ale Pacificului apusean), apariția lor pe teritoriul României într-un mediu cultural etnic clar conturat, analog prin toate elementele sale cu cel din necropolele scitice din nordul Mării Negre, precum și faptul că **lipsesc în grupele contemporane nescitice de pe teritoriul României** (Ferigile, Balta Verde, Basarabi, Gogoșu etc.) arată că ele nu au ajuns în Transilvania prin influență culturală, ci odată cu grupul scitic pătruns aici la începutul secolului al VI-lea î.e.n.⁷⁹

Saltaleoni. În necropola de la Ozd astfel de spirale din bronz, în număr de 12, s-au aflat în patru morminte (nr. 6, 11, 12 și 15; pl. XI/14—19; XIV/31; XV/2: XVI/5—8). Poziția lor arată că erau înșirate pe brățară (mormintele nr. 6 și 11) sau pe salbă (mormintul nr. 15) împreună cu mărgele tronconice și cochiliile kauri. În Transilvania sal-

77 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 36 și sqq., mai ales p. 141—142, pl. XII/26—28, XVIII/9, XXXIV/21—24; O. A. Artamonova-Poltavtseva, *op. cit.*, p. 33, fig. 9/6—7; E. I. Krupnov, in SA, 3, 1958, p. 100, fig. 3/1, 9, fig. 5/4—5.

78 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 38—39, 45, 62, 141.

79 Pentru discuția mai largă și bibliografie vezi *Apulum*, X, 1972, p. 47—48.

taleoni au fost descoperiți și în mormintul scitic nr. 2 de la Simeria.⁸⁰ Astfel de piese sînt binecunoscute în epoca hallstattiană în zona balcano-dunăreană, în diferite medii cultural-etnice (cu precădere în cel ilir). Pe teritoriul României apar spre exemplu la Balta Verde, Gogoșu, Ferigile.⁸¹ Cîteva exemplare se cunosc și în necropola de factură scitică de la Szentcs-Vekerzug.⁸² Cunoscute sînt, în compoziția salbelor sau „brățărilor”, și în necropolele scitice din nordul Mării Negre.⁸³ Prezența lor în mormintele scitice din nordul Mării Negre este explicată prin legăturile cu nordul Caucazului, unde apar curent în zeci de exemplare (brățări, coliere, centuri etc.) în morminte de epocă scitică⁸⁴ sau mai timpurii, dar fiind binecunoscute încă din epoca bronzului (la începutul mileniului: al II-lea i.e.n..⁸⁵ Răspîndirea lor pe o arie întinsă le conferă, pentru epoca hallstattiană tîrzie, un caracter oarecum atipic. Se pare totuși că pentru această perioadă trebuie să avem în vedere existența a două zone unde răspîndirea lor se dovedește mai intensă: zonă iliră în Europa Centrală și zona Caucazului de nord în estul continentului. În ceea ce privește originea lor e greu deocamdată de dat un răspuns. Nu se poate totuși scăpa din vedere faptul că în Caucazul de nord saltaleonii cunosc o largă răspîndire, încă din perioada bronzului. Am menționat mai sus că în epoca hallstattiană tîrzie saltaleonii au un caracter atipic. Înțelegem prin aceasta că astfel de piese, ca atare, nu pot oferi singure vreun indiciu de ordin cultural-etnic pentru interpretarea contextelor arheologice. Exemplarele descoperite în mormintele scitice din Transilvania pot fi deci și piese locale, ce puteau ajunge (în aceste morminte) prin diferite împrejurări — schimb, influență culturală autohtonă etc. Avînd însă în vedere existența lor în mormintele scitice din nordul Mării Negre, precum și masiva răspîndire în nordul Caucazului, încă din epoca bronzului, se poate presupune **cu același temei**, că exemplarele din mormintele scitice transilvănene pot fi și de origine răsăriteană. În orice caz, indiferent care din cele două alternative este cea reală, cert e că existența acestor piese în grupa transilvănă nu împieteză, cu nimic, asupra caracterului scitic al acestei grupe. Dimpotrivă, aceste piese par să indice o legătură mai strînsă între Caucazul de nord și Transilvania, exercitată tocmai prin intermediul și prezența temporară (pînă la tracizare) a grupului scitic răsăritean, ajuns în valea Mureșului și Tîrnavelor pe la începutul secolului VI i.e.n.

Inele de buclă. În cadrul acestei categorii distingem două tipuri. Primul, cel cu capete conice, reprezentat la Ozd prin patru exemplare (pl. X/1; XII/6—7; XVI/16), e binecunoscut și caracteristic mormin-

80 M. Roska, în *DoljCluj*, 4, 1913, p. 239, fig. 6/17—19.

81 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 72.

82 M. Párducz, în *ActaArchEp.*, IV, 1—4, 1954, p. 34, 38, 64, pl. XIII/19, XXIII/4.

83 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 31, 32, 141, pl. X/20—21, XI/21, XLV/16, LIII/18.

84 E. I. Krupnov, *Drevnjaja istorija severnogo Kavkaza*, Moskva, 1960, p. 285, fig. 48/10—21; pl. XXVIII/1—3; XL/5—7; O. A. Artamonova-Polavjeva, *op. cit.*, p. 39, fig. 14/6 etc.

85 Informații amabile primite de la cercelătoarea V. I. Kozenkova de la Institutul de arheologie din Moscova.

telor scitice. Părerile exprimate în legătură cu aceste inele de buclă fiind binecunoscute, ne limităm aici doar la mențiunea că pe teritoriul României, în Hallstatt-ul târziu, ele sînt specifice **numai** grupului scitic din Transilvania, adică numai celui grup care și prin celelalte elemente (de rit, ritual și inventar) se leagă direct de sciții din nordul Mării Negre, dar e străin mediului autohton tradițional hallstattian.⁸⁶ Al doilea tip, fără capete conice, apare în două variante. Prima variantă e reprezentată de două exemplare (descoperite în mormîntul nr. 6 ; pl. XI/10—11) de dimensiuni mici și cu secțiune rotundă. A doua variantă, cunoscută tot prin două exemplare (mormîntul nr. 9 ; pl. XIII/16—17), are secțiunea semirotondă și capetele suprapuse. Spre deosebire de inelele de buclă cu capete conice, aceste inele de buclă simple sînt întilnite în diferite medii cultural-etnice, inclusiv pe teritoriul țării noastre⁸⁷ și, pentru perioada hallstattiană târzie, ele constituie un element comun și nespecific. Răspîndite sînt și în necropolele scitice din nordul Mării Negre,⁸⁸ fapt ce explică în suficientă măsură prezența lor și în mormintele scitice transilvănene.

Verigi de bronz. În mormîntul nr. 6 s-au aflat împreună (vezi pl. IV/b) două verigi de bronz : una simplă cu secțiunea rotundă (pl. XI/12), a doua cu secțiunea ovală și cu patru proeminențe spre exterior, dispuse în cruce și ușor aplatizate (pl. XI/13). Rostul lor nu ne este prea clar. În orice caz diametrul fiind prea mic nu pot fi brățări, chiar dacă provin dintr-un mormînt de copil. După poziția lor, între brațul stîng și șold, par să fie mai curînd piese de cingătoare sau chiar pandantive. Discutînd rostul unor astfel de piese descoperite în mormintele scitice din nordul Mării Negre, V. A. Ilinskaia le consideră obiecte de podoabă pentru că apar de obicei în morminte de femei și copii.⁸⁹

Verigi de fier. Au fost aflate în două morminte, nr. 8 și 11 ; pl. XII/9—12 și XIV/32), toate puternic degradate. În mormîntul nr. 11 veriga se afla lingă șoldul stîng, iar în mormîntul nr. 8 toate cele patru exemplare se aflau între femure.⁹⁰ Și aici folosirea lor drept brățări este exclusă, ele fiind probabil piese de cingătoare sau pandantive.⁹¹

Falera din mormîntul nr. 10 (pl. XIV/28) constituie singurul exemplar aflat în necropola de la Ozd. După locul de descoperire (sub mandibulă, aproape de măргеle) pare să fi făcut parte din salbă. Categoria este bine cunoscută, încă anterior Hallstattului târziu, în diferite medii culturale⁹² și ca atare nu oferă vreun indiciu etnic sau cronologic sigur. Din acest motiv amintim aici ca analogie doar piesa identică des-

86 Pentru bibliografia și părerile exprimate în legătură cu răspîndirea, originea și cronologia inelelor de buclă cu capete conice, vezi ActaMN, VII, 1970, p. 41—50.

87 Tipuri identice se află printre brățările de la Ferigile ; vezi Al. Vulpe, op. cit., p. 73 și pl. XXV.

88 V. A. Ilinskaia, op. cit., p. 31, 33, 37, 45 și sqq. și pl. X/27 ; XII/25 ; XXII/4 ; XXXIV/9 etc.

89 Idem, op. cit., p. 31, 40, 44, 72, 148—149 și pl. X/28—31.

90 O dispunere, similară în mormîntul nr. 1 de la Blaj (Apulum, X, 1972, p. 22).

91 Cf. Șt. Ferenczi, în ActaMN, VI, 1969, p. 54.

92 Pentru teritoriul României vezi de exemplu M. Rusu, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 171, fig. 4, p. 175 și urm.

coperită într-un tumul de la Cipău,⁹³ precum și faptul că astfel de piese sînt cunoscute și în unele curgane scitice din nordul Mării Negre.⁹⁴

Fibule sau pandative de tip ochelari. În mormîntul nr. 15, în regiunea humerusului drept, au fost aflate două piese de acest tip (pl. XVI/3—4). Sînt de dimensiuni reduse, cu mai multe spirale (numărul lor nu se poate preciza) executate din fir de bronz de 1,2 mm. Datorită stării foarte proaste de conservare e greu de precizat, cu absolută certitudine, dacă sînt fibule sau pandative. Totuși acul de fixare ce se observă la unul din exemplare (pl. XVI/4) ne face să-l considerăm pe acesta mai curînd fibulă. Acest tip de fibulă, răspîdit în epoca halls-tattiană pe un spațiu întins, nu constituie el însuși un element de atribuire etno-culturală și, ca atare, nu influențează asupra interpretării complexelor în care apare. În grupul scitic transilvănean, pe lângă piesele de la Ozd, se cunosc alte patru exemplare, toate considerate pandative, două descoperite în mormîntul nr. 7 de la Cristești (tot în regiunea umerilor)⁹⁵ și două în mormintele nr. 6 și 14 de la Ciumbud (cel din mormîntul nr. 14 se afla pe piept).⁹⁶ Se știe că fibulele nu constituie un element caracteristic pentru cultura scitică din nordul Mării Negre și, mai ales pentru epoca arhaică, prezența lor se circumscrie la arealul nord-caucazian.⁹⁷ Existența unor fibule cu scut beotic în cîteva morminte scitice din Transilvania,⁹⁸ preluate cu siguranță sub influența autohtonă (sau schimb), pare să arate că și fibula de tip ochelari din mormîntul de la Ozd poate fi rezultatul aceleiași influențe autohtone. Din bibliografia de care dispunem nu rezultă cu certitudine existența unor fibule de tip ochelari în mormintele scitice din nordul Mării Negre.⁹⁹ În schimb sînt cunoscute pandative de tip ochelari,¹⁰⁰ fapt ce ar explica și prezența lor în unele morminte scitice din Transilvania unde, poate cu excepția unuia din exemplarele de la Ozd (pl. XVI/4), toate celelalte piese par să fie pandative de acest fel. În orice caz existența unor pandative de tip ochelari la nordul Mării Negre arată că motivul ca atare nu e străin nici culturii scitice.

Ceramica. Prin caracteristicile ei (pastă cu nisip, ardere de obicei slabă, culoare brun-roșcată sau cenușie-negricioasă) ceramica de la Ozd este identică cu cea cunoscută în alte necropole scitice din Transilvania. Tipurile de vase se înscriu și ele în repertoriul de forme cunoscut acestui orizont etno-cultural. Sînt vase bitronconice (pl. X/2, 6 ; XI/1 ; XII/1 ; XIII/18 ; XV/18), străchini cu buza invazată (pl. X/7 ; XII/2 ; XIV/30 ; XV/1, 4), cești tronconice cu toartă suprainălțată (pl. X/3 ;

93 N. Vlassa, in *Apulum*, IV, 1961, p. 22, fig. 3/2.

94 V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 63, pl. LIII/11.

95 Vezi I. H. Crișan, in *ActaMN*, II, 1965, p. 59—60, fig. 12/6.

96 St. Ferenczi, in *ActaMN*, II, 1965, p. 99 și 102 și fig. 8/16—17 ; *ActaMN*, VI, 1969, p. 54.

97 O. A. Artamonova-Poltavtseva, *op. cit.*, p. 45, fig. 17/3, p. 53, fig. 23/6, p. 54, fig. 24/3—5.

98 I. H. Crișan, in *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 140 și urm., fig. 3.

99 A. Bozinskii, *Kurgany i stučajnyja arheologičeskija nahodki bliz mestačka Smely*. S. Petersburg, III, 1901, pl. II/9, da un exemplar descoperit la Smela, dar contextul de descoperire nu e clar.

100 A. A. Iessen, B. B. Piotrovskii, *op. cit.*, pl. IV/2 ; V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 29, pl. IX/7 ; E. I. Krupnov, *op. cit.*, planșa sinoptică de la p. 136 și fig. 48/24—26.

XII/3; XIII/21; XV/3; XVI/13), vase borcan (ulcele mai mult sau mai puțin bitronconice) de dimensiuni obișnuite (pl. XI/3—4; XVI/1) sau miniaturale (pl. XI/2; XV/5; XVI/12) și un căuș (polonic, pl. XVI/2).

Spre deosebire de alte categorii de inventar, ceramica mormintelor scitice din Transilvania constituie o problemă ce-și așteaptă încă soluționarea. Deși s-au făcut câteva încercări, unele aspecte au rămas totuși insuficient lămurite. Firește, cadrul limitat al descoperirilor de la Ozd nu oferă posibilitatea abordării multiplelor fațete ale acestei complexe probleme, fără îndoială cu implicații mai largi culturale și cronologice. De aceea, în locul înșirării unor analogii, de altfel binecunoscute, considerăm mai util să ne limităm aici doar la câteva considerații sumare ce privesc mai mult modul de abordare și stadiul cunoștințelor actuale.

Întrebarea esențială care-și așteaptă răspunsul este, firește, cea a originii ceramicii din mormintele scitice transilvănene. Unii cercetători consideră că această ceramică a fost preluată integral din fondul hallstattian autohton.¹⁰¹ Într-adevăr unele forme sînt identice sau își găsesc analogii perfecte în ceramica locală de pe teritoriul României. În această categorie se înscriu vasele bitronconice, străchinile cu buza evazată, ceștile tronconice cu toartă supraînălțată. Mai mult, dacă avem în vedere mai ales tipul de vas bitronconic cu proeminențe corn și caneluri (reprezentat și la Ozd printr-un exemplar descoperit în mormîntul nr. 15, pl. XVI/1), sau străchinile canelate pe fața exterioară a buzei, frecvente în Hallstatt-ul local și prezente în câteva morminte scitice din Transilvania, influența autohtonă apare evidentă, mai ales că astfel de vase nu sînt caracteristice lumii scitice din nordul Mării Negre.¹⁰² Tot datorită influenței autohtone pare să se fi generalizat în grupa scitică transilvăneană și ceașca tronconică cu toartă supraînălțată.¹⁰³ Adoptînd acest punct de vedere ne bazăm mai ales pe faptul că în lumea scitică nord-pontică predomină nu acest tip, ci ceașca cu gît și buza evazată care, în schimb, apare mai rar în grupa transilvăneană.¹⁰⁴ În fine, tot influenței autohtone i s-ar putea datora și frecvența butonilor-apucători, care se întîlnesc mai rar la nordul Mării Negre. Rezultă deci că în ceramica mormintelor scitice din Transilvania există câteva elemente care nu sînt caracteristice lumii scitice din nordul Mării Negre și în consecință trebuie interpretate ca rezultatul influenței mediului local. Pornind de la aceste elemente se poate afirma că ceramica grupului scitic transilvănean este integral tributară fondului hallstattian local? Cu alte cuvinte i se poate refuza acestei ceramici orice legătură cu cea cunoscută în lumea scitică nord-pontică?

Este binecunoscut faptul că vasele bitronconice — ca și străchini-

¹⁰¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 31 și sqq., mai ales p. 37, 43, 63 cu discuția mai largă privind originea, tipologia precum și bibliografia.

¹⁰² Vezi discuția asupra acestor forme în *Apulum*, X, 1972, p. 51—53.

¹⁰³ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 43.

¹⁰⁴ Vezi *Apulum*, p. 54.

le cu buza invazată — sînt forme general hallstattiene, cunoscute pe un spațiu vast și în diferite medii culturale.¹⁰⁵ Ambele categorii sînt însă larg răspîndite și în lumea scitică, atît în nordul Caucazului cît și la nordul Mării Negre.¹⁰⁶ Fiind deci forme omni-prezente, caracteristice epocii (binecunoscute și la nordul Mării Negre) nu se poate susține că grupul scitic transilvănean le-a cunoscut numai după contactul cu autohtonii.

Există însă în mormintele scitice din Transilvania și tipuri de vase a căror proveniență scitică, răsăriteană, nu poate fi pusă la îndoială (mai ales pentru cele descoperite în mormintele grupului în discuție). Este cazul vaselor borcan, mai mult sau mai puțin bitronconice sau globulare (întilnite și la Ozd, pl. XI/3—4), care constituie o categorie nelipsită în mormintele necropolelor scitice din nordul Mării Negre, de-a lungul întregii perioade.¹⁰⁷ O altă formă proprie scitilor din nordul Mării Negre, larg răspîndită mai ales în necropolele sau mormintele timpurii, arhaice, este cea a vaselor miniaturale,¹⁰⁸ întilnite și la Ozd (pl. XI/2 ; XV/5 ; XVI/12) dar și în alte morminte scitice din Transilvania. Exceptînd exemplarele din mormintele scitice, astfel de vase se cunosc, deocamdată, în Hallstatt-ul tîrziu din Transilvania într-un număr cu totul redus.¹⁰⁹ Se pare deci că aceste două categorii de vase din mormintele scitice transilvănene (de altfel formal înrudite) nu trebuie neapărat legate de ceramica autohtonă, ele constituind forme tradiționale și larg răspîndite la scitii din nordul Mării Negre, încă (și mai ales) în epoca arhaică.

Problema ceramicii este complexă și, deocamdată, nu toate aspectele ei pot fi sesizate și mulțumitor explicate. Firește, amprenta influenței Hallstatt-ului autohton asupra ceramicii mormintelor scitice din Transilvania este puternică și acest fapt evident nu poate fi negat. Dar, alături de unele caracteristici imprimate de Hallstatt-ul local, ceramica scitică din Transilvania păstrează totuși unele trăsături și forme care o leagă, în unele privințe destul de strîns, și de ceramica scitică de la nordul Mării Negre.¹¹⁰

ARME

Numai două săgeți din bronz, descoperite în mormîntul nr. 3, ambele de tip arhaic (vezi pl. X/4—5) reprezintă această categorie de

105 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 51—52.

106 M. I. Rostovcev, *Illnstvo i Iranstvo na Jug Rossii*, Petrograd, 1918, p. 17, pl. II/2 ; M. I. Artamonov, in *SA*, X, 1948, p. 167, fig. 4/1—3 ; O. A. Artamonova-Poltavteva, *op. cit.*, p. 38, fig. 13 ; A. I. Terenokhin, in *Arheologija-Kiev*, IX, 1954, p. 92, fig. 13 ; V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 168, pl. LVII și LVIII ; V. G. Petrenko, in *MIA*, 96, 1961, p. 66—68. După V. G. Petrenko străchînile cunosc în nordul Mării Negre o largă răspîndire pe durata întregii epoci scitice. În schimb vasele mari bitronconice sînt caracteristice mai ales pentru epoca scitică arhaică.

107 Vezi V. G. Petrenko, *op. cit.*, p. 66 ; V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 167—169, pl. LX/1—31 ; E. F. Pokrovskaia, in *Arheologija-Kiev*, XVIII, 1965, p. 142, fig. 2/9, 22.

108 G. T. Kovpanenko, in *Problemy skifskoj arheologii*, Moskova, 1971, p. 118.

109 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 58—59, fig. 19 și pl. XIII.

110 Cf. Șt. Ferenczi, in *ActaMN*, IV, 1967, p. 19 și sqq., mai ales p. 31—34.

inventar. Proportia redusă a mormintelor de bărbați în necropola de la Ozd (dor 31% din totalul celor înhumați) explică în bună parte lipsa armelor în morminte. Este adevărat că numărul redus al mormintelor bărbătești, sesizat și în alte cimitire scitice din Transilvania (de exemplu la Blaj) e compensat în parte de existența unor morminte de luptători, descoperite izolat în puncte situate adesea la zeci de km depărtare de necropolele scitice, fapt explicabil datorită modului de viață pe care o duceau sciții, de păstori semi-nomazi și războinici (vezi supra p. 15). Totuși, existența săgeților numai într-un singur mormint la Ozd constituie un fapt, dacă nu unic, în orice caz unul rar întâlnit în necropolele scitice din Transilvania. Despre cele două săgeți menționăm doar că ele constituie tipuri caracteristice epocii scitice arhaice, fiind bine cunoscute în necropolele enclavei scitice din Transilvania.¹¹¹

CRONOLOGIE

Investigațiile de pînă acum asupra antichităților scitice din Transilvania, coroborate cu rezultatele cercetărilor de ansamblu ale Hallstatt-ului local de pe teritoriul intra și extra-carpatic al României, reliefează — într-un cadru destul de precis conturat — limitele cronologice ale faciesului scitic transilvănean. Într-un studiu recent apărut¹¹² au fost analizate detaliat (cu toate referirile bibliografice necesare) atît elementele de cronologie internă ale necropolelor scitice transilvănene — legate de inventarul, ritul și ritualul funerar — cît și aspectele cronologice ce rezultă din cercetările și cunoștințele actuale asupra evoluției Hallstatt-ului local. Concluziile desprinse evidențiază caracterul arhaic de ansamblu al grupului scitic din centrul Transilvaniei, permițînd totodată să se stabilească (evident cu toleranța de timp admisibilă și indispensabilă), că momentul pătrunderii acestui grup intrus, a avut loc la începutul Hallstatt-ului D, adică nu mai tîrziu de prima treime a secolului VI î.e.n.

Dintre elementele de cronologie pe care le oferă însăși cultura hallstattiană locală în sprijinul pătrunderii unui grup scitic în centrul Transilvaniei la începutul Hallstatt-ului tîrziu, două se impun în mod deosebit prin semnificația pe care o dezvăluie. Primul din aceste argumente îl constituie încetarea **bruscă** pe teritoriul Transilvaniei, la sfîrșitul **Ha C** sau începutul **Ha D**, a depozitelor de bronzuri, atît de numeroase și caracteristice pentru cultura autohtonă pe durata Hallstatt-ului timpuriu și mijlociu.¹¹³ Al doilea argument și mai pregnant îl oferă așezările hallstattiene întărite din Transilvania. Numeroase și înfloritoare încă în Hallstattul mijlociu (de exemplu Teleac sau Șeica Mică), ele își încetează existența tot în această perioadă. Ca și încetarea de-

111 Pentru aspectul cronologic, răspîndirea și interpretarea etnică a săgeților scitice din Transilvania și aria carpatică în general, vezi V. Vasilev, în *Apulum*, XII, 1974, p. . . .

112 Vezi *Apulum*, X, 1972, p. 55—58 și *ActaMN*, IX, 1972, p. 86—90.

113 Cf. Mircea Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 204.

pozitelor de bronzuri, curmarea bruscă, în aceeași perioadă, a existenței cetăților hallstattiene autohtone, reliefează o evidentă perturbare a culturii băștinașe din centrul Transilvaniei datorită penetrației grupului scitic intrusiv,¹¹⁴ ale cărui necropole, deosebite total de cultura autohtonă (prin rit, ritual și inventar) atestă în mod cert această penetrație. În sprijinul simultaneității și interdependenței fenomenelor amintite, respectiv încetarea depozitelor de bronzuri și a cetăților hallstattiene, provocată de infiltrarea unui grup scitic în centrul Transilvaniei, vine și caracterul pregnant arhaic al descoperirilor scitice din Transilvania. Astfel, în privința ritului funerar, caracterul arhaic e evidențiat de înhumarea în gropi simple, cu inventar în general sărăcăcios, de existența în unele necropole a unor morminte cu schelete chirchite, de lipsa mormintelor duble care atestă omorul ritual (caracteristic epocii scitice mijlocii și târzii), de depunerea unor piese de harnașament, de raritatea mormintelor în care au fost depuse părți de cal sau cal întreg etc.

Categoriile de inventar în ansamblu cum sînt spre exemplu inelele de buclă cu capete conice, mărgelutele de caolin, săgețile de tip arhaic (tip care apare aproape în exclusivitate), akinakes-urile, străchinile cu caneluri oblice pe fața exterioară a buzei și cele cîteva vase bitronconice cu proeminențe corn — analoge cu cele descoperite în așezări sau cetăți fortificate din HaC autohton (și preluate de sciți) — dovedesc și ele că acest grup scitic a pătruns în Transilvania încă la începutul Hallstatt-ului D. Lipsa materialelor de factură grecească anterioare mijlocului secolului VI î.e.n., care se întîlnesc însă în numeroase morminte scitice din nordul Mării Negre, constituie de asemenea un indiciu pentru pătrunderea sciților în Transilvania înainte de mijlocul secolului VI î.e.n.¹¹⁵ Toate aceste elemente de cronologie, care atestă o datare timpurie a necropolelor scitice din Transilvania, își găsesc o pregnantă confirmare și în cadrul necropolei de la Ozd. Deoarece pe parcursul prezentării categoriilor de inventar descoperite la Ozd acest aspect arhaic a fost de fiecare dată reliefat, vom menționa doar că frecvența mărgelilor de caolin, a scoicilor Kauri, săgețile de tip arhaic din mormîntul nr. 3, vasele miniaturale din mormintele nr. 5—6 și 13, ulcica cu umărul canelat din mormîntul nr. 15 (pl. XVI/1), ca și fibula și pandantivul de tip ochelari, din mormîntul nr. 15, sînt categorii care impun o datare timpurie, fără îndoială în epoca scitică arhaică. Judecînd după inventar, în încercarea de a stabili o cronologie orizontală a necropolei, cele mai timpurii morminte par a fi nr. 3 și 15. Trebuie menționat însă

114 Distrugerea și încetarea unor așezări întîrîte, datorată aceluiași fenomen scitic, e atestată spre exemplu și în aria sudică a culturii lusaciene (cf. M. Chmielewska, în *WladArch*, XXIII, 1, Varșovia, 1956, p. 89—90 — rez. rus —), precum și în zona statului Urartu din Caucaz (cf. B. B. Piotrovski, în *SA*, XIX, 1954, p. 150 și urm.

115 Pentru toate acestea vezi *Apulum*, X, 1972, loc. cit.

că, datorită aspectului arhaic de ansamblu al inventarului, o eșalonare cronologică relativă a mormintelor necropolei nu se poate, deocamdată, stabili cu absolută certitudine.

CONSIDERAȚII ISTORICE

Cu ocazia analizei ritului, ritualului și inventarului funerar, au fost reliefate pe larg caracteristicile necropolei de la Ozd precum și apartenența ei clară la grupul sau faciesul scitic din Transilvania. Au fost discutate și subliniate, de fiecare dată, analogiile strînse — care rezultă pregnant prin comparație — cu grupele scitice din nordul Mării Negre. Asupra desprinderii acestui grup din cultura scitică nord-pontică, ca și despre aspectul său intrusiv în cadrul culturii autohtone, considerăm de asemenea că nu mai este cazul să revenim din moment ce aceste aspecte au fost discutate de fiecare dată la analiza ritului, ritualului și inventarului funerar. Se cuvine însă de reliefat un fapt important : prin detașarea timpurie și relativa izolare de lumea scitică și grecească nord-pontică și, respectiv prin evoluția separată în cadrul unui mediu autohton diferit (sau în mare parte diferit de cel în care a evoluat cultura scitică din nordul Mării Negre), grupul scitic ajuns în Transilvania prezintă unele aspecte oarecum particulare, care însă nu-i alterează cu nimic esența scitică. De fapt această coloratură proprie a grupei scitice din Transilvania se evidențiază prin caracterul pregnant arhaic al marelui majorității a descoperirilor, sărăcia relativă a inventarului, numărul foarte mic de morminte tumulare, lipsa materialelor grecești anterioare mijlocului secolului VI i.e.n. și, mai ales, prin prezența unor forme ceramice preluate de la autohtoni (ceașca tronconică cu toartă suprainălțată, vasele cu prominențe corn), ca și aplicarea frecventă a butonilor la vasele bitronconice, „modă” mai rar întâlnită la acest tip de vas în nordul Mării Negre,¹¹⁶ dar care, în schimb, datorită influenței autohtone, devine din ce în ce mai simțită în ceramica grupurilor scitice ce se infiltrează în Hallstatt-ul târziu în unele zone din aria carpatică.

Un alt aspect remarcat și subliniat în ultimul timp e și acela al analogiilor strînse care există între grupul scitic din Transilvania și grupele scitice arhaice din nordul Mării Negre, îndeosebi cele de pe Teasmin, Kanevka, Vorskla.¹¹⁷ Se pare însă că pentru grupul scitic din Transilvania trebuie avută în vedere și o anumită influență caucaziană, cu atât mai mult cu cât această zonă a avut un rol deloc neglijabil în cristalizarea unor aspecte ale culturii scitice arhaice. Și numărul mare de saltaleoni descoperit în mormintele de femei de la Ozd pare să indice o astfel de in-

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 50—54 și 59.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 56, 59—60. Tot aici vezi și discuția despre originea scitică a acestor grupe, dovedită printre altele și prin toponimia veche de origine scito-iraniană, ce se întinde spre nord până la riul Desna și care nu poate fi explicată fără prezența efectivă a unei populații „irano-ione”, deci scitică, în această zonă. Cf. V. V. Sedov, in SA, 4, 1965, p. 52 și urm.

fluență, deoarece această categorie cunoaște în Caucaz o largă răspîndire încă din epoca bronzului (caucazian !).¹¹⁸

Nu cu mult timp în urmă s-a susținut (fără să se argumenteze cît de cît temeinic) faptul că grupul de morminte de înhumație din centrul Transilvaniei este autohton, tracic, care însă prin „influență culturală” a preluat cultura scitică.¹¹⁹ Nu s-a explicat însă (și nici nu este posibil să se explice !) cum o simplă „influență culturală” a putut schimba brusc și în măsură **radicală** ritul, ritualul și cultura materială (și nota bene : numai a unei părți !) a populației tracice autohtone, populație care avea o evoluție, tradiții și trăsături proprii radical deosebite de lumea scitică. O atare teorie, care în ultima instanță presupune (chiar nedeclarat !) că populația tracică (sau deja daco-getică) autohtonă ar fi fost o masă amorfă, ușor de influențat și „asimilat” **de la distanță**, prin simplă „influență culturală”, nu poate fi în nici un chip acceptată, deoarece realitatea atestată arheologic se dovedește a fi fost contrarie : sciii sînt cei care au dispărut asimilați în masa viguroasă a autohtonilor.¹²⁰ De altfel, prin caracteristicile sale grupul de morminte de înhumație din centrul Transilvaniei, aparținînd Hallstatt-ului tîrziu, se autoexclde din cadrul culturii tradiționale băștinașe, cultură ale cărei trăsături total deosebite (sub toate aspectele esențiale) de cea scitică au fost din nou și destul de recent reliefate prin cercetarea necropolei de la Ferigile de către Al. Vulpe.

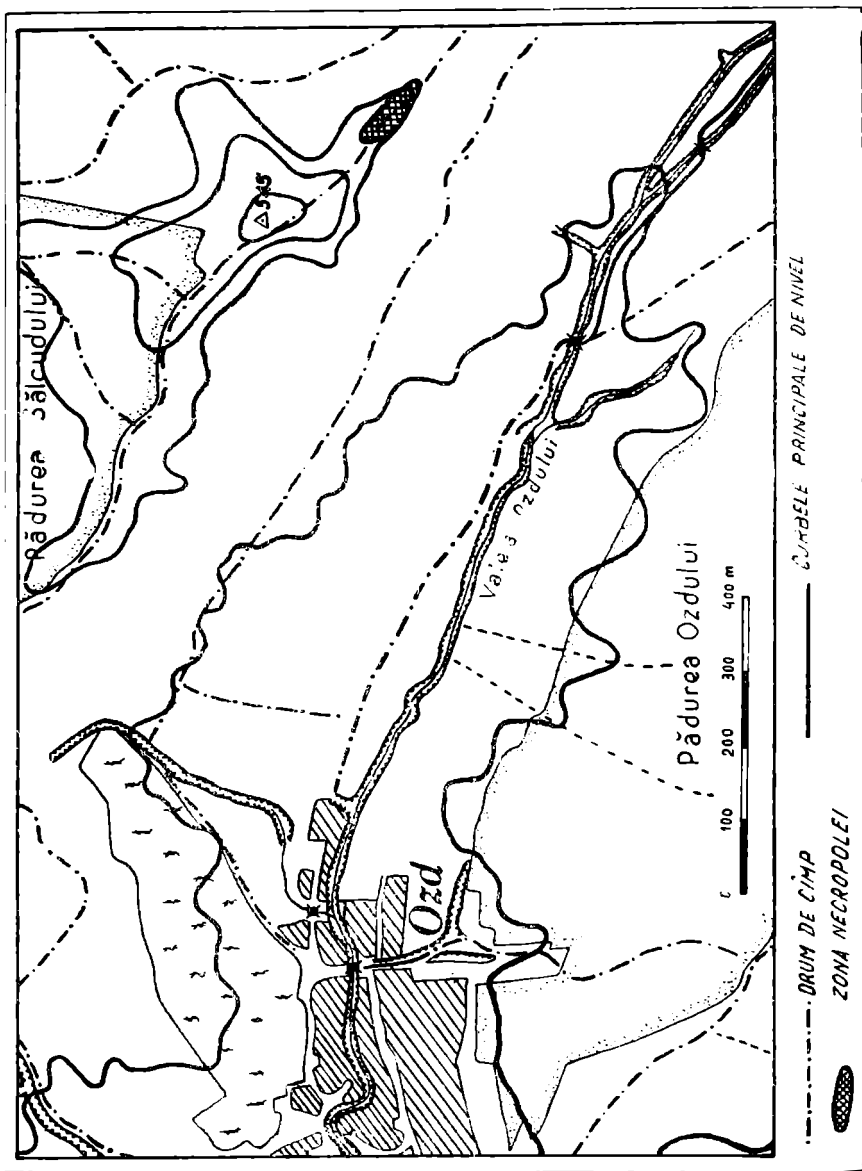
Apare astfel evident faptul că cercetarea și interpretarea justă și obiectivă a grupului scitic din Transilvania contribuie direct (și prin cunoașterea diferitelor categorii ale culturii materiale) la elucidarea unor aspecte de ordin cultural-istoric de pe teritoriul Transilvaniei și României în perioada Hallstatt-ului tîrziu, perioadă care constituie, de fapt etapa finală de cristalizare a trăsăturilor esențiale ale culturii daco-getice, ce se definește în urma unei evoluții firești, de mai multe secole, a culturii autohtone.

118 Vezi notele 84-85.

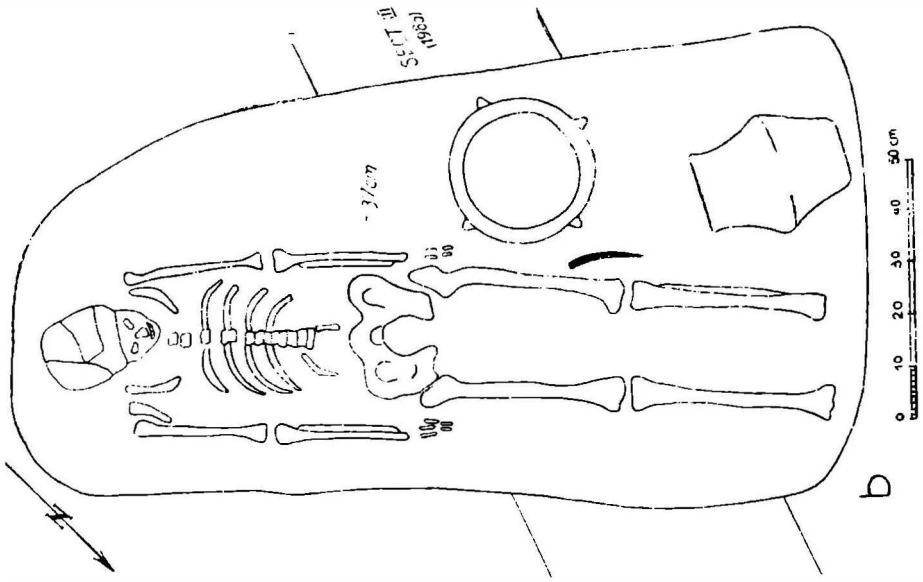
119 A. I. Melnikova, în SA, XXII, 1955, p. 239 și urm. ; D. Berciu, în IstRom, I, 1960, p. 157 și urm. ; D. Popescu, în SCIV, 18, 2, 1967, p. 333 și urm.

120 Cf. Apulum, X, 1972, p. 61-62 și ActaMN, IX, 1972, p. 93-94.

Pl. I. — Amplasarea necropolei de la Ozd. Schiță topografică.

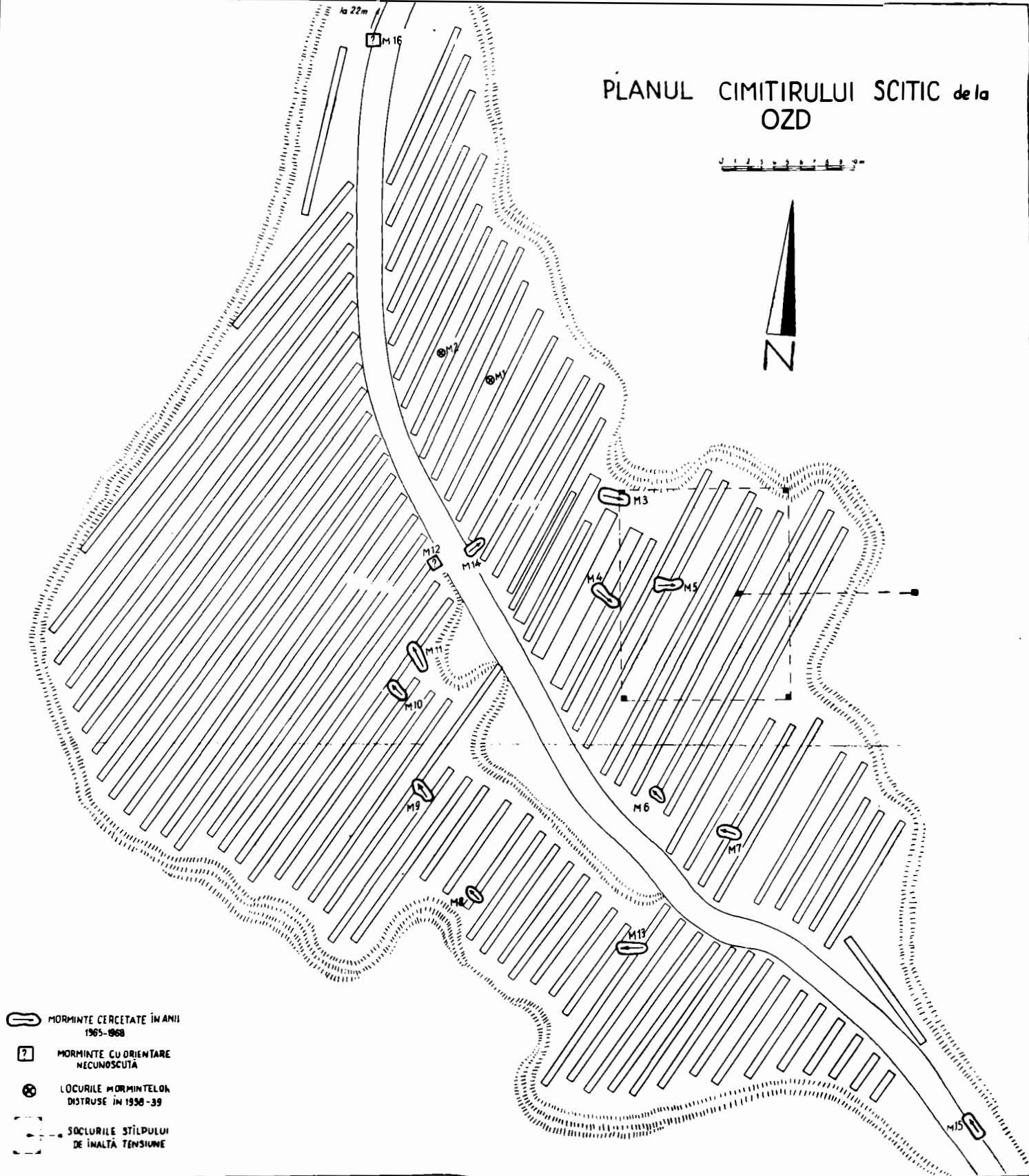

a

Pl. III. — Ozd : a, mormintul nr. 3 ; b, mormintul nr. 4.

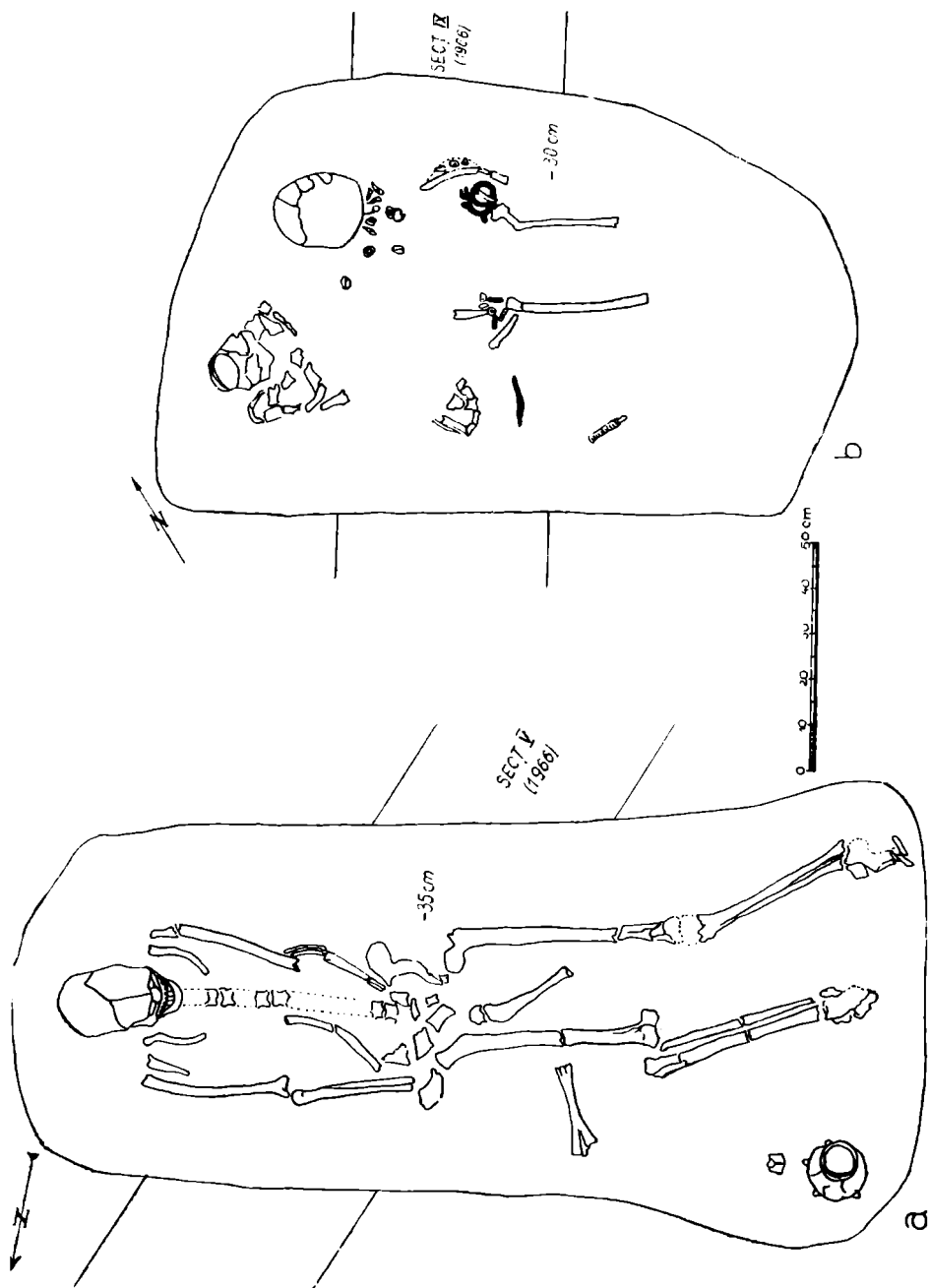
PLANUL CIMITIRULUI SCITIC de la OZD

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 m

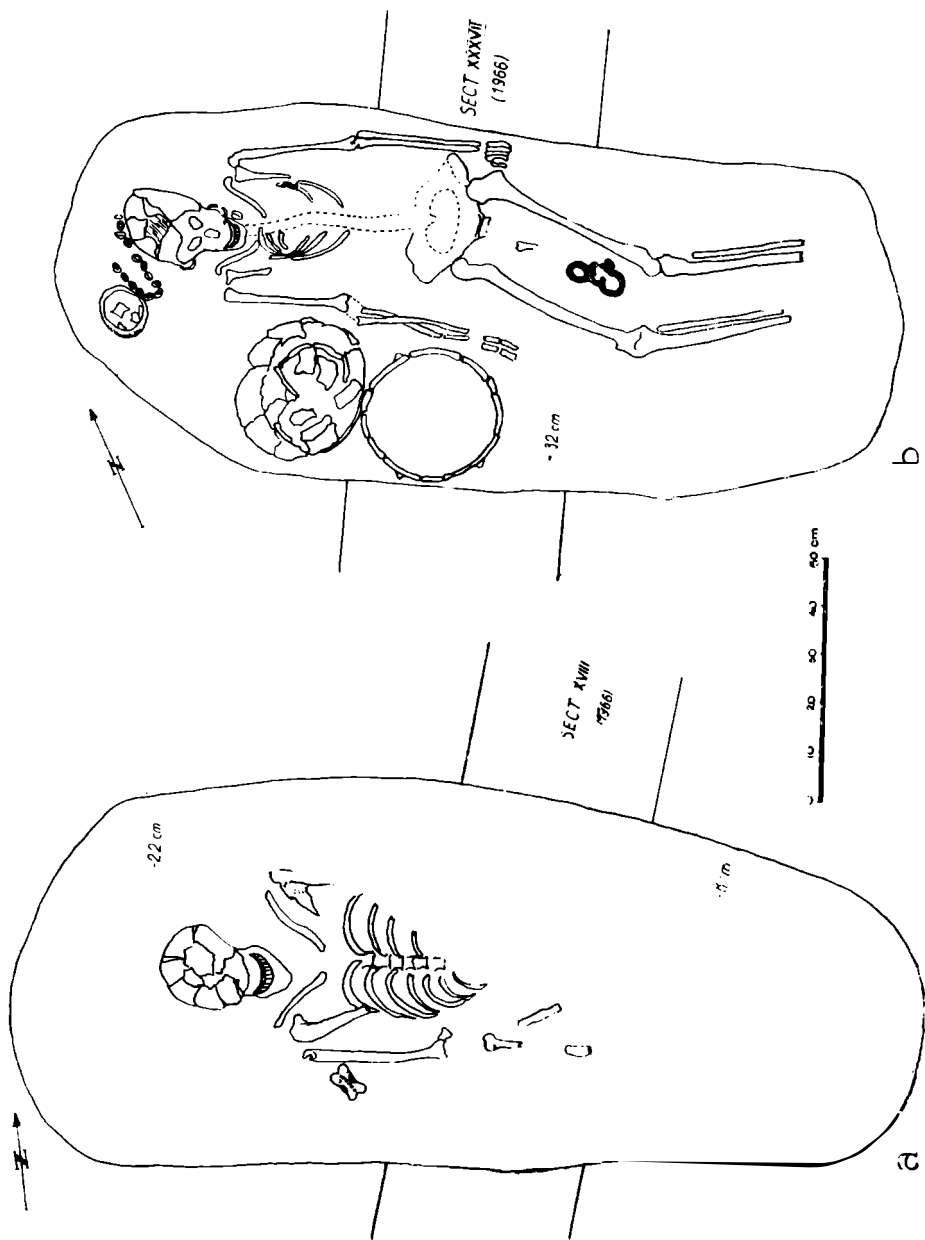

- MORMINTE CERCETATE ÎN ANII 1965-1968
- MORMINTE CU ORIENTARE NECUNOSCUTĂ
- LOCURILE MORMINTELOR DISTRUSE ÎN 1936-39
- SOCOURILE STÎLPULUI DE ÎNALTĂ TENSIUNE

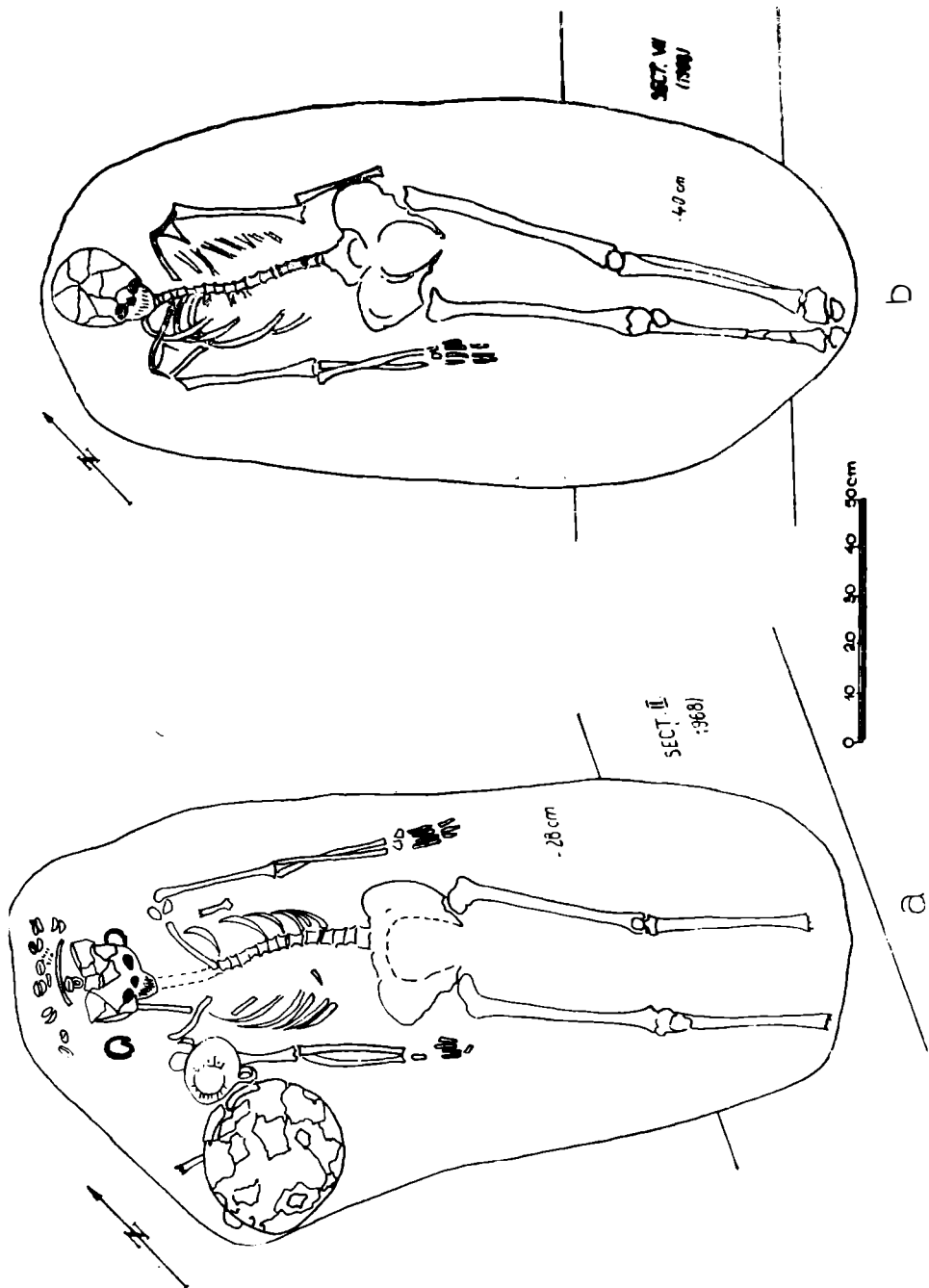
Pl. II. — Planul necropolei scitice în zona cimitirului.

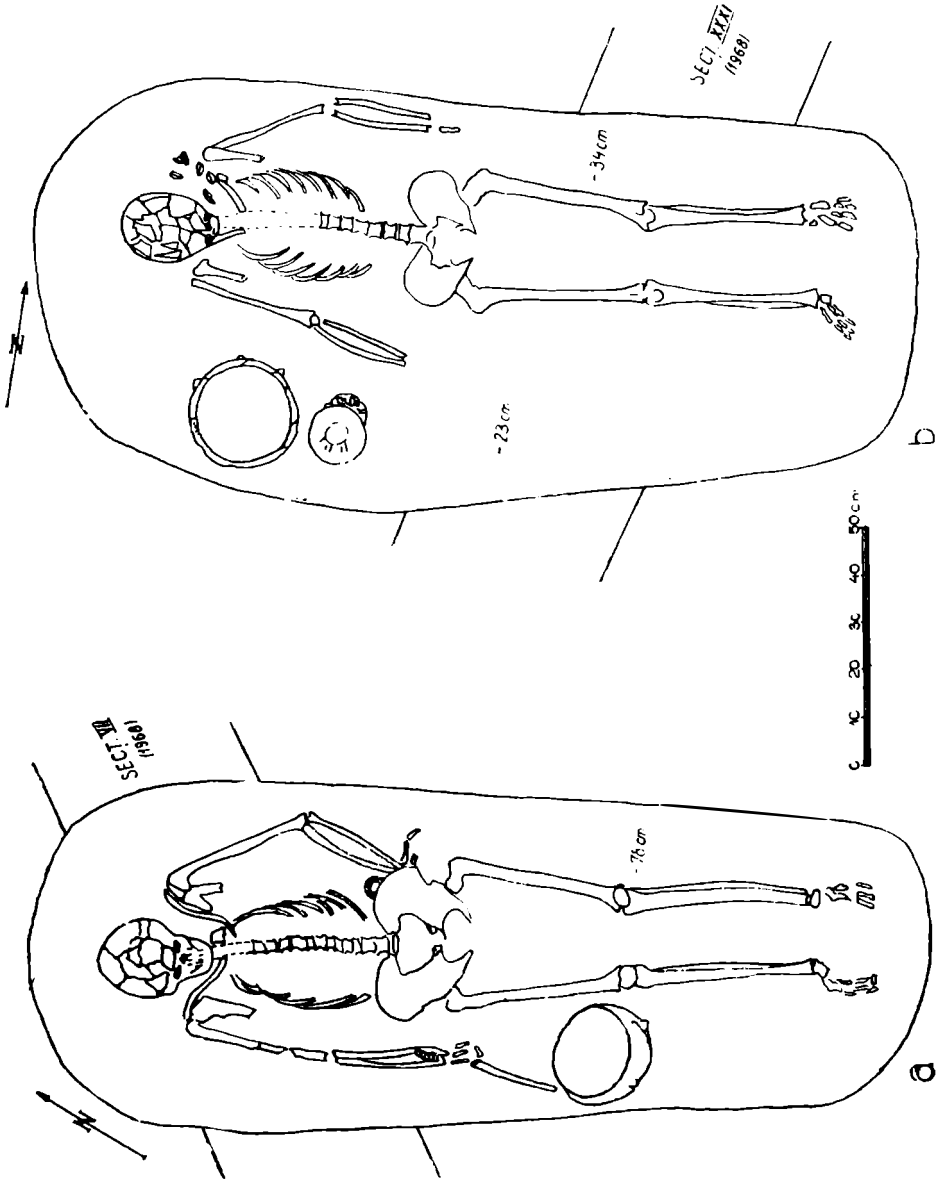
Pl. IV. — Ozd : a, mormintul nr. 5 ; b, mormintul nr. 6.

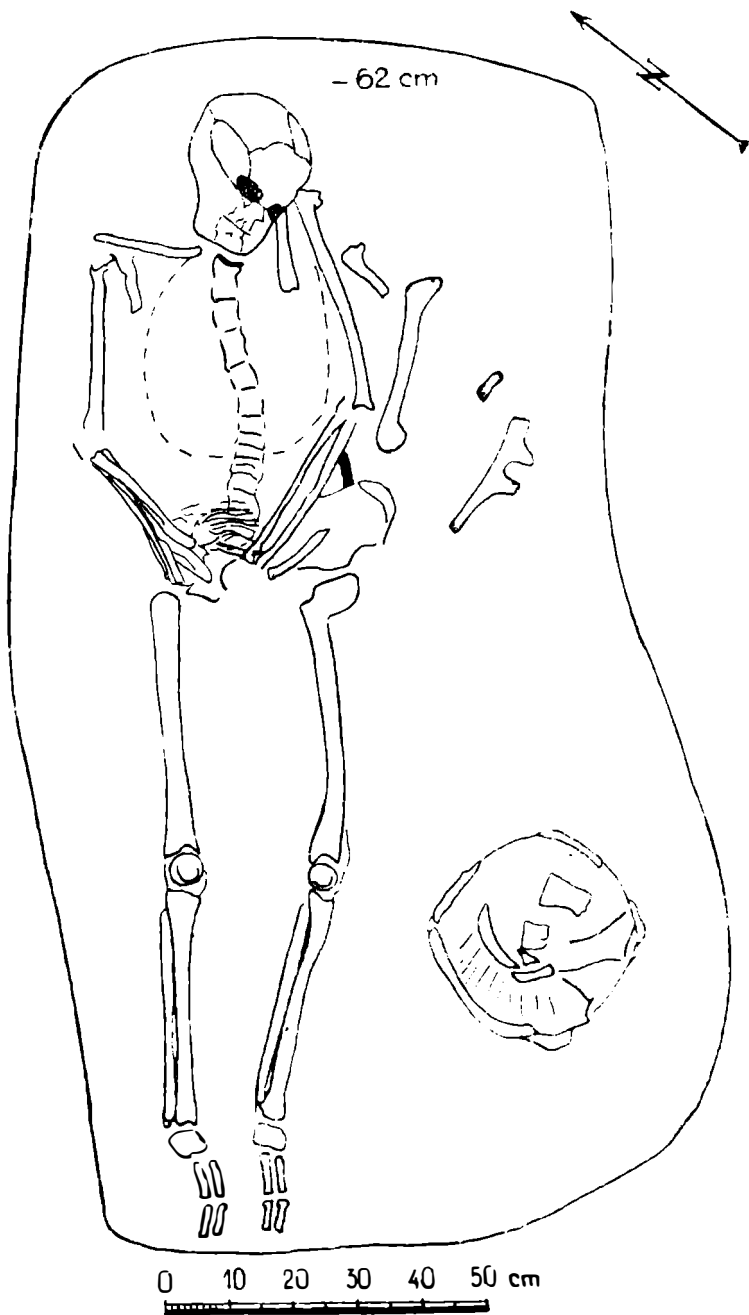
Pl. V. — Ozd : a, mormintul nr. 7 ; b, mormintul nr. 8.

Pl. VI. — Ozd : a, mormintul nr. 9 ; b, mormintul nr. 10.

Pl. VII. — Ozd : a, mormintul nr. 11 ; b, mormintul nr. 13.

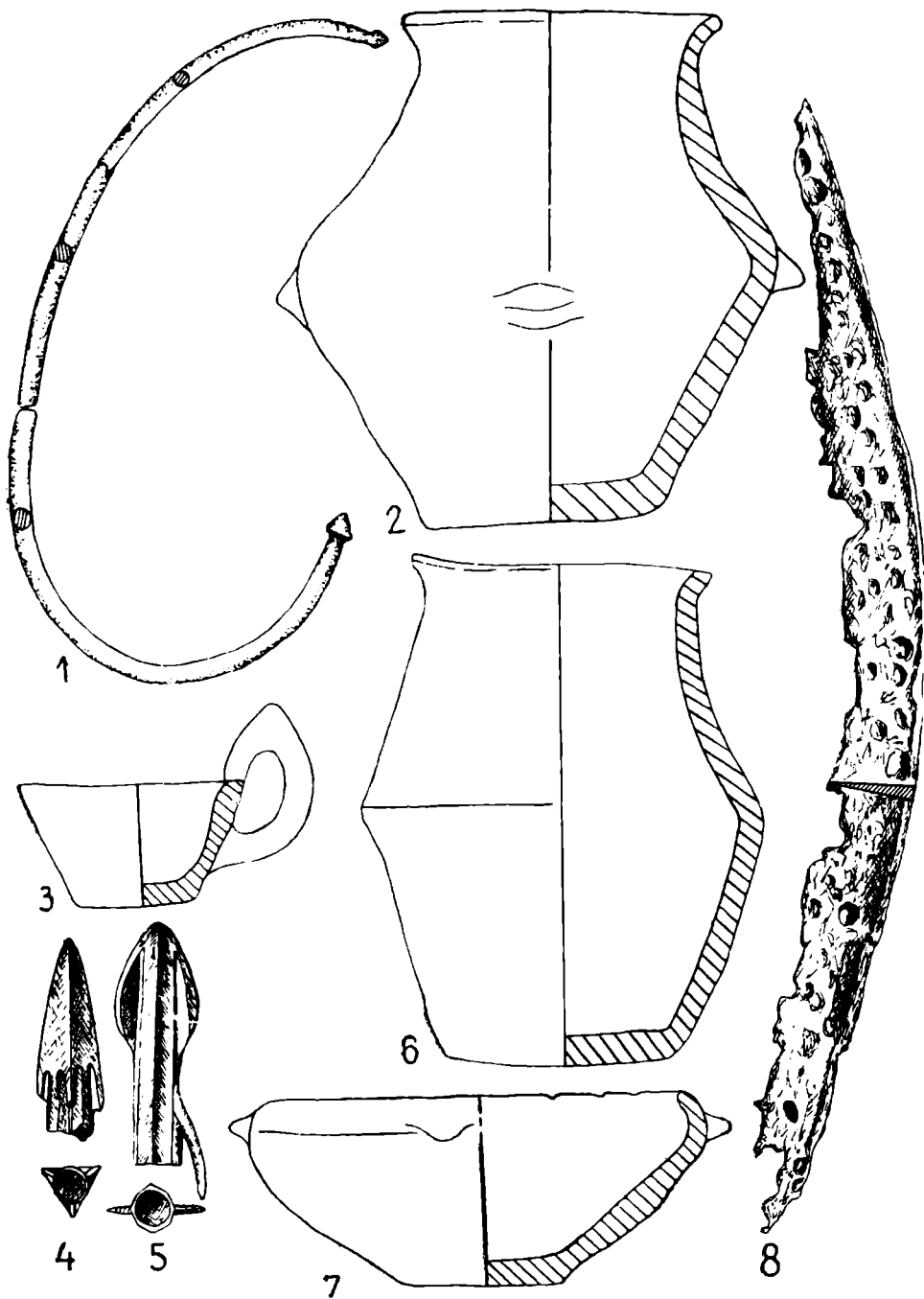

Pl. VIII. - Ozd : mormintul nr. 14.

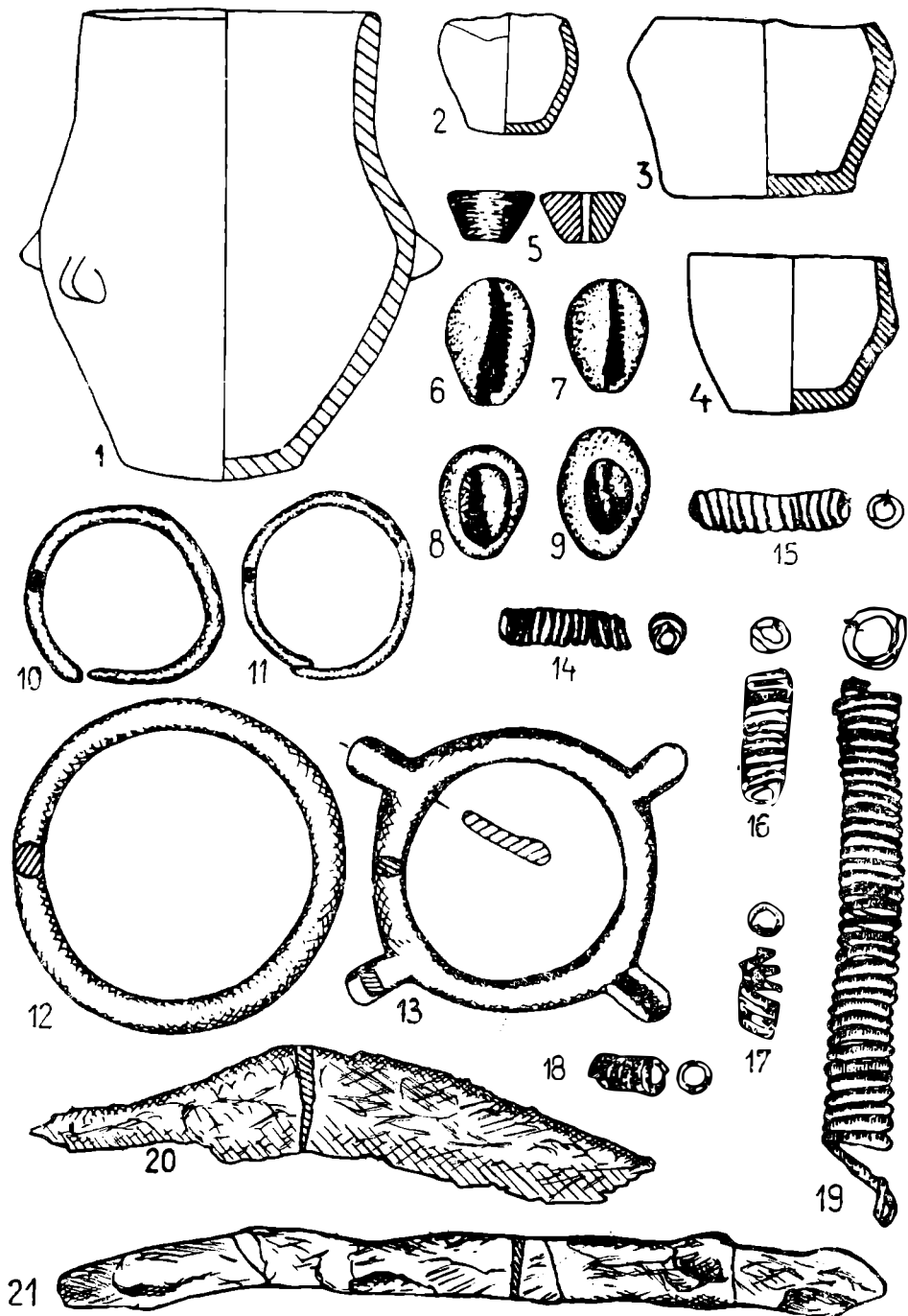

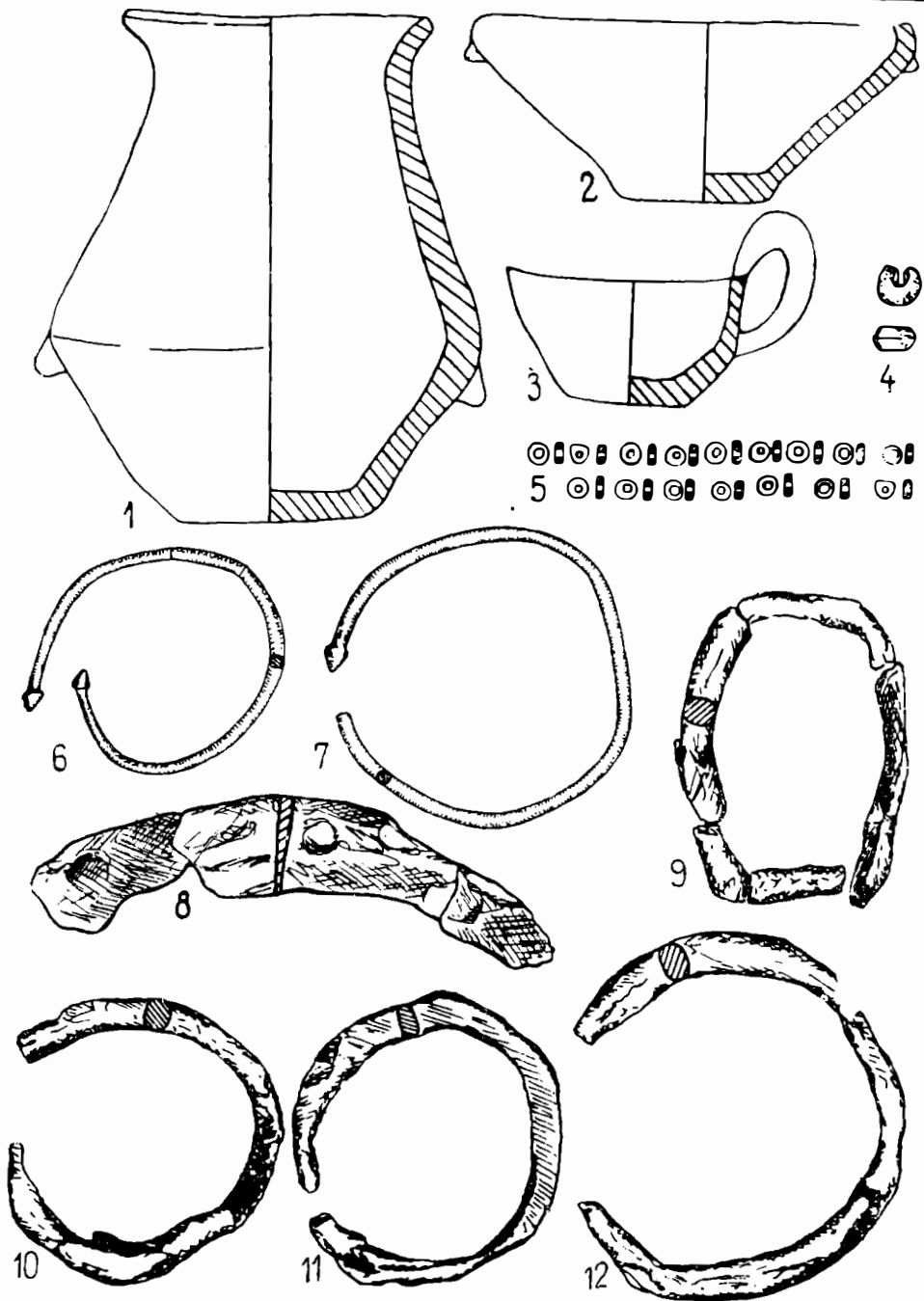
Pl. IX. — Ozd : a, mormintul nr. 8 ; b, mormintul nr. 9 ; c, mărgeluțe de caolin din mormintul nr. 9 ; d, mormintul nr. 10 ; e, mormintul nr. 11.

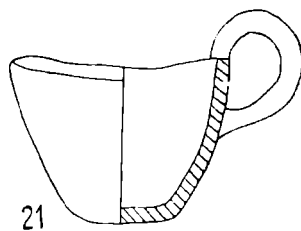
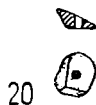
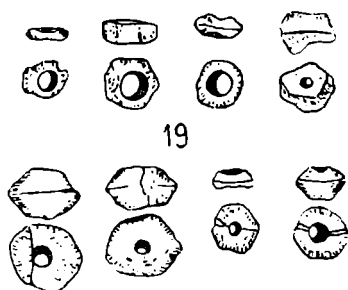
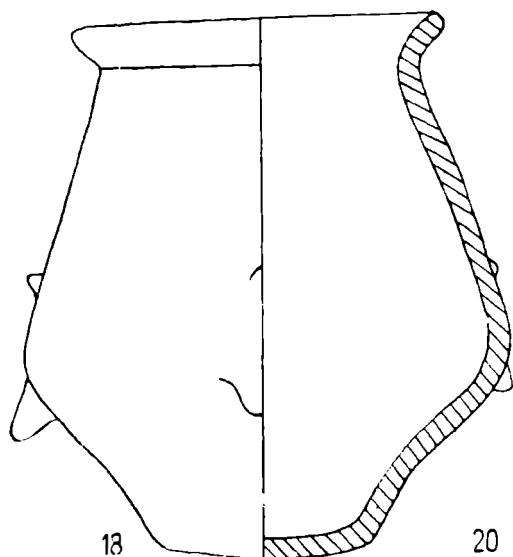
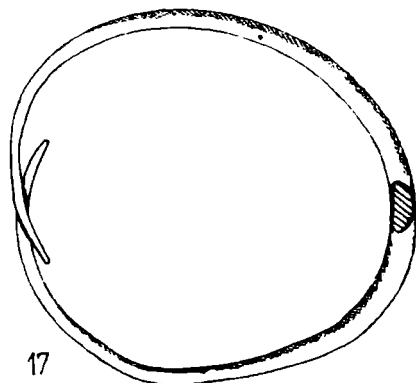
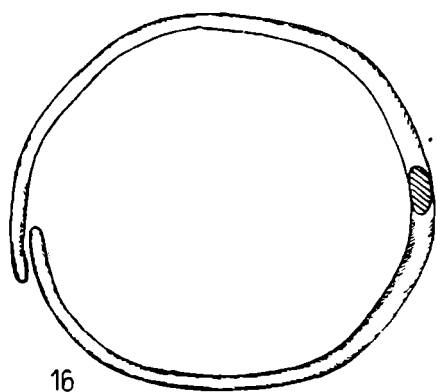
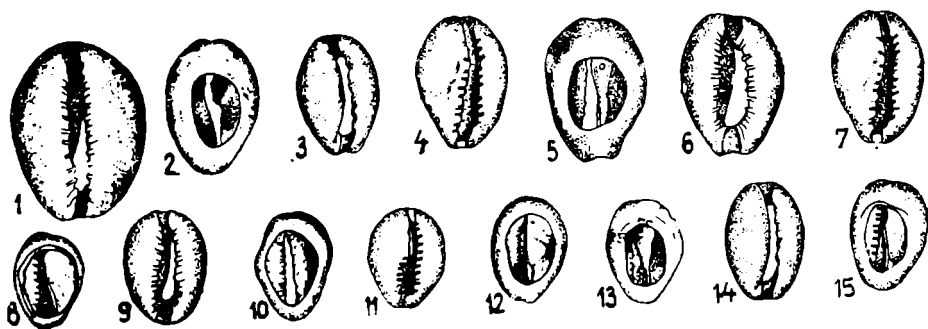
Pl. X. — Inventarul : 1, mormintele nr. 1-2 ; 2-5, mormintul nr. 3 ; 6-8, mormintul nr. 4.

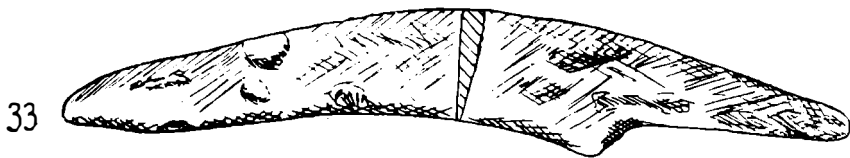
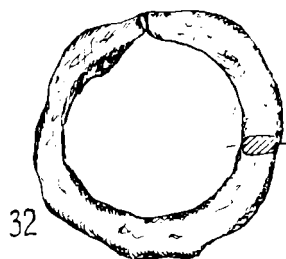
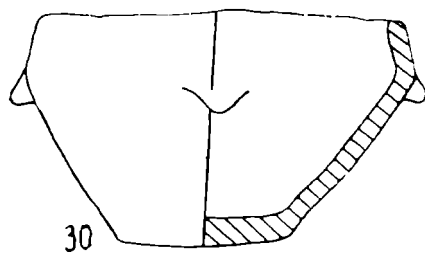
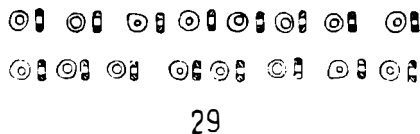
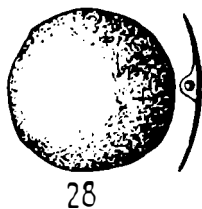
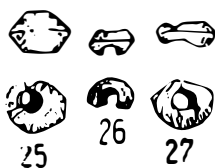
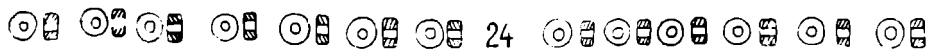
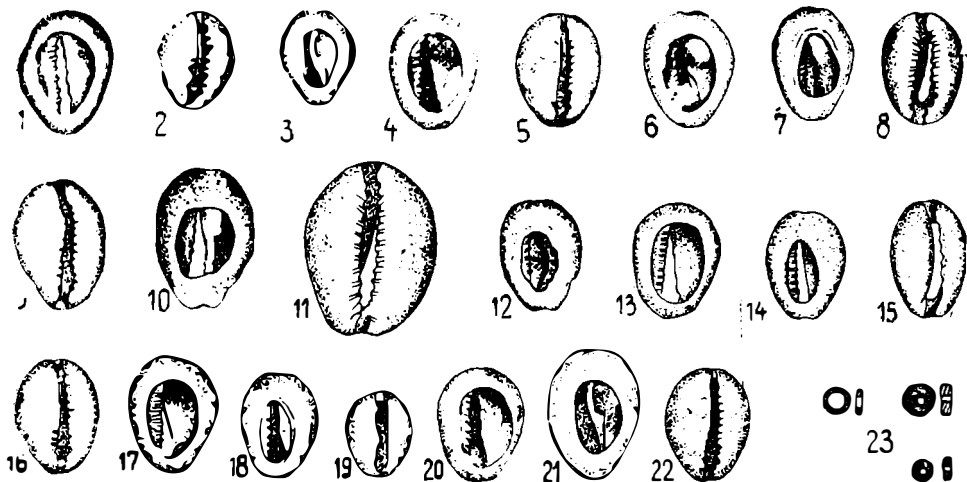
Pl. XI. — Inventarul : 1—2, mormintul nr. 5 ; 3—21, mormintul nr. 6.

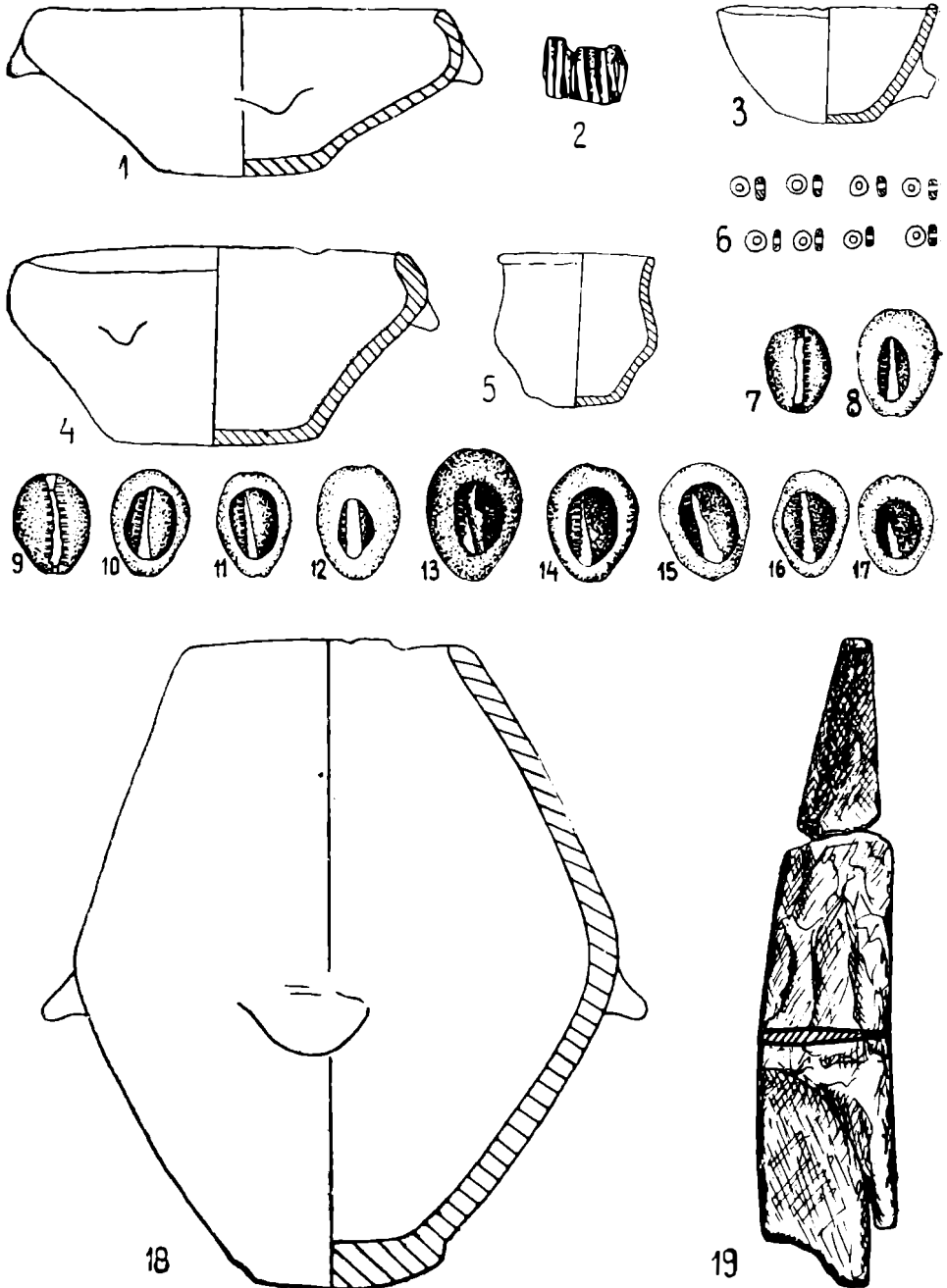
Pl. XII. — Inventarul mormintului nr. 8.

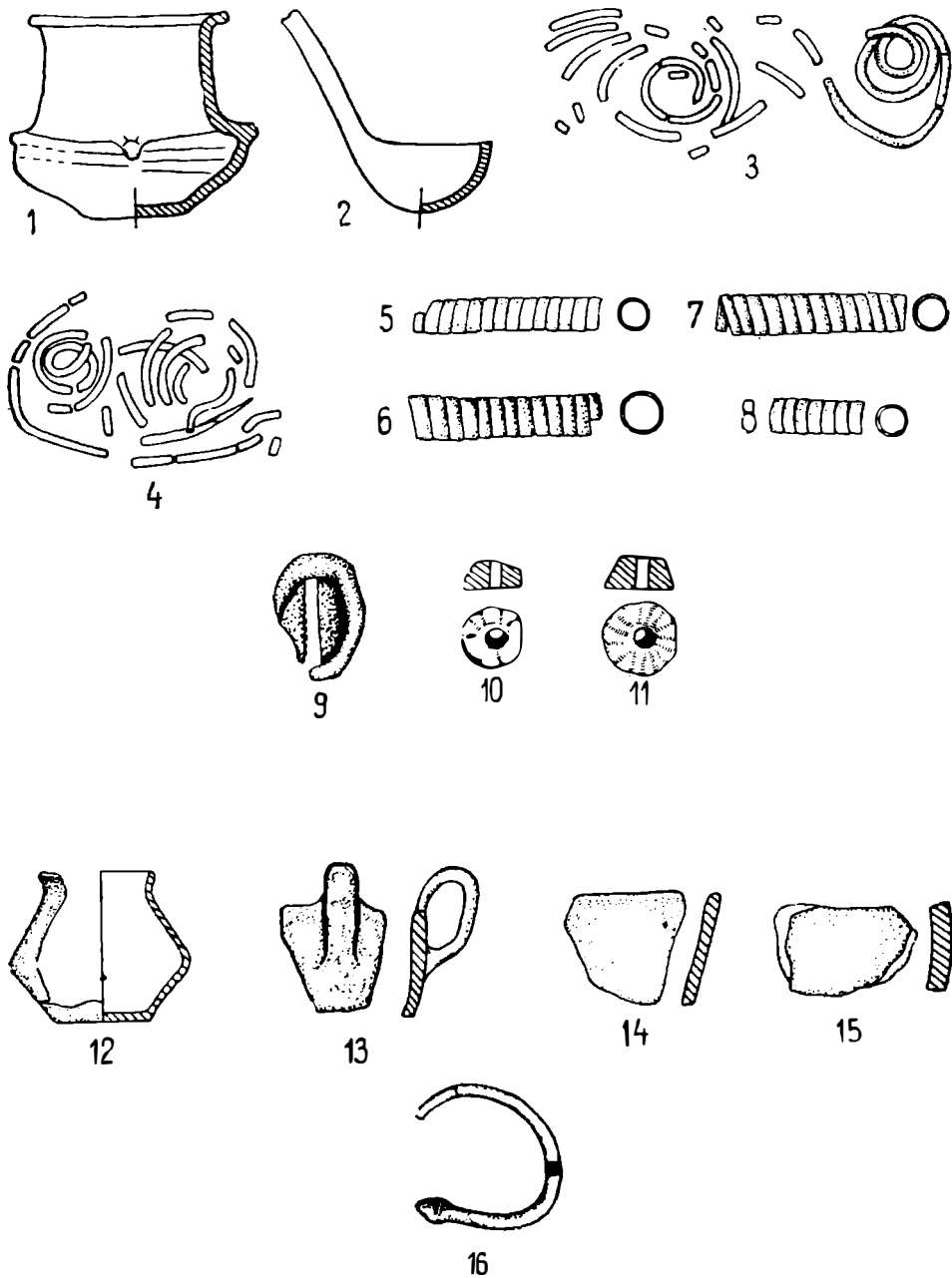
Pl. XIII. — Inventarul : 1-15, mormintul nr. 8 ; 16-21, mormintul nr. 9.
www.cimec.ro

Pl. XIV. — Inventarul : 1-24, mormintul nr. 9 ; 25-29, mormintul nr. 10 ; 30-33, mormintul nr. 11.
 www.cimec.ro

Pl. XV. — Inventarul : 1-2, mormintul nr. 12 ; 3-17, mormintul nr. 13 ; 18-19, mormintul nr. 14.

Pl. XVI. — Inventarul : 1–11, mormintul nr. 15 ; 12–16, mormintul nr. 16.

DAS SKYTHISCHE GRÄBERFELD VON OZD (BEZ. MUREŞ)

ZUSAMMENFASSUNG

Zuffalsfunde und systematische, in den Jahren 1965—1966 und 1968 unternommene Grabungen führten zur Aufdeckung von 16 Körpergräbern an dem „Piscul Deagului“ genannten Punkt. Der Grabritus, alle Elemente des Rituals und die Beigaben erscheinen als fremd und verschieden von der traditionellen bodenständigen Kultur, bieten hingegen nahe (bis identische!) Entsprechungen in allen Einzelheiten zu den archaischen Skythengruppen im nördlichen Schwarzmeergebiet (wie übrigens die anderen skythischen Gräberfelder in Mittelsiebenbürgen auch). Die Untersuchung des Fundstoffs von Ozd sowie die Gesamtanalyse der Skythengruppe aus Siebenbürgen lassen gewisse eigenartige Aspekte erkennen, die aber durch nichts das Skythentum dieser Gruppe beeinträchtigen. Die genannten eigenartigen Aspekte sind: der ausgesprochen archaische Charakter der Mehrheit aller Funde, die sehr kleine Anzahl von Hügelgräbern, das Fehlen griechischer Erzeugnisse von vor der Mitte des 6. Jhs. v.u.Z. und im besonderen die Übernahme (in geringer Zahl) von Keramikformen oder Verzierungen (spitzzulaufende Fortsätze, Knubben) aus der bodenständigen Kultur.

Vor nicht langer Zeit wurde behauptet (jedoch ohne gründlichere Beweise), dass die mittelsiebenbürgische Gräbergruppe bodenständig, thrakisch, sei und nur durch „Kultureinfluss“ die skythische Kultur übernommen habe (siehe Anm. 119). Es wurde aber nicht erklärt (und es ist auch unmöglich, zu erklären!), wie ein blosser „Kultureinfluss“ plötzlich und radikal den Ritus, das Ritual und die Sachkultur eines Teils der bodenständigen thrakischen Bevölkerung in Siebenbürgen ändern und ihm einen durchaus skythischen Charakter geben konnte. Eine derartige Theorie, die (wenn auch nicht geradezu) voraussetzt, die thrakische (oder bereits dakisch-getische) bodenständige Bevölkerung sei eine amorphe, leicht beeinflussbare und durch blossen „Kultureinfluss“ aus der Entfernung assimilier-

bare Masse gewesen, kann auf keinen Fall angenommen werden, da die archäologisch belegte Wirklichkeit gerade das Gegenteil beweist: die in Siebenbürgen eingedrungene Skythengruppe war es, die von der kräftigen bodenständigen Masse aufgesogen wurde und in ihr verschwand. Im übrigen schliesst sich die späthallstattzeitliche Gruppe von Körpergräbern in Mittelsiebenbürgen durch ihre Eigentümlichkeiten von selbst aus dem Rahmen der traditionellen bodenständigen Kultur aus, einer Kultur, deren (unter allen wesentlichen Aspekten) vollständig von der skythischen verschiedenen Züge neuerlich (und erst unlängst) durch die Untersuchung der Nekropole von Ferigile unterstrichen wurden.

Dieserart trägt die Untersuchung und richtige Deutung der Skythengruppe aus Siebenbürgen unmittelbar (und durch Kenntnis von Kategorien der Sachkultur) zur Klärung von kulturell-historischen Aspekten auf dem Gebiet Siebenbürgens und auch Rumäniens in der späten Hallstattzeit bei. Diese Periode stellt die Endphase der Kristallisation der wesentlichen Züge der dakisch-getischen Kultur dar, die sich in jahrhundertelanger natürlicher Entwicklung aus der bodenständigen Kultur herausbildete.